

Sadrazam Lütfî Paşa'nın (ö.1564) Yeni Bulunan Eseri: Risâle-i Cevâhir-i İslâm ve Anonimleşmiş Nüshaları

A Newly Found Work of Sadrazam Lutfî Paşa (d.1564): Risâle-i Cevâhir-i Islâm and Its Anonymized Copies

İlyas KAYAOKAY¹

1. Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kayaokay_2323@hotmail.com

Öz

Lütfî Paşa (ö.1564), Osmanlı devletinde sadrazamlık yapmış makbul ve mazûl, çok yönlü bir devlet adamı, mütefekkir, âlim ve nâsirdir. Tevârih-i Âl-i Osmân ve Âsaf-nâme eserleriyle bilinen Lütfî Paşa, Arapça ve Türkçe 24 eser yazmıştır. Bunlardan üçü, ilmihâl türünde eserlerdir. Bu makalede, onun daha evvel herhangi bir kaynakta zikredilmeyen yeni bulunan bir eseri gün yüzüne çıkarılmıştır. Söz konusu eserin adı, Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i İslâm olup tespit edebildiğimiz tek nüshası Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, No: 2391/7'de yer alan 108 varaklık bir mecmuanın 78b-88a yaprakları içerisinde bulunmaktadır. 1553-1564 tarihleri arasında telif edildiği düşünülen risale, "sorsalar... di" isticvab usulüyle yazılmış muhtasar bir ilmihâl kitabıdır.

16. asrın ilk ilmihâl örneklerinden olan bu risalenin önemli bir özelliği tespit edilmiş ve belirsiz bir husus çözüme kavuşmuştur. Eserin, fütüvvet-nâmelerin de tesiriyle 17. asırdan itibaren anonimleştiği ve Cevâhir-i İslâm adlı, soru-cevap metoduyla yazılmış muhtasar ilmihâl geleneğinin temelini oluşturduğu görülmüştür. Çalışmamızda, el yazma eser kütüphanelerinde kayıtlı, kaynağı Lütfî Paşa'nın ilmihâli olan 93 el yazma nüsha hakkında bilgi verilmiş ve bazı karineler ışığında anonim bir geleneğin nasıl ortaya çıktığı ortaya konulmuştur. Lütfî Paşa'nın eserinin yanı sıra bu anonim nüshalardan birinin de transkripsiyonu yapılmış, konu hakkında bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmayla tarih, din ve edebiyat bilimlerinin ortak paydalarından olan Lütfî Paşa'ya ve yeni eserine dikkat çekilmiş, adı geçen alanlara katkı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Fütüvvet-nâme, Fıkıh, Tarih, Edebiyat

Abstract

Lütfî Pasha (d.1564) was a versatile statesman, intellectual, scholar, and master of prose who served as grand vizier in the Ottoman state and was both accepted and dismissed. Known for his works *Tevârih-i Âl-i Osmân* and *Âsaf-nâme*, Lütfî Pasha wrote 24 works in Arabic and Turkish. Three of them are works of the catechism genre. In this article, a newly discovered work of his, which has not been mentioned in any source before, is brought to light.

The title of this work is *Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i Islâm*, and the only copy of it that we have been able to identify is found in Bursa İnebey Library, General Collection, No. 2391/7, in the leaves 78b-88a of a 108-page majmua. The treatise, which is thought to have been written between 1553 and 1564, is a brief catechism book written in the question-and-answer style of "if they ask... say". This 16th century treatise which is one of the first examples of a catechism, has a very important feature. It has been seen that the work became anonymous from the 17th century onwards and formed the basis of the tradition of the concise catechism written in the question-and-answer method called *Cevâhir-i Islâm*. In our study, information about 93 manuscript copies of Lütfî Pasha's ilmihâl registered in manuscript libraries is given, and how an anonymous tradition emerged in the light of some evidence is revealed. In addition to Lütfî Pasha's work, one of these anonymous manuscripts has also been transcribed and some observations and evaluations have been made on the subject. In addition to Lütfî Pasha's work, one of these anonymous copies has also been transcribed, and some determinations and evaluations have been made on the subject. This study draws attention to Lütfî Pasha, one of the common denominators of history, religion and literature, and contributes to the aforementioned fields.

Keywords: Ottoman, Fütüvvet-namah, Fiqh, History, Literature

Araştırma Makalesi Research Article

10.5281/

zenodo.12626968

Geliş/Received: 21.05.2024

Kabul/Accepted: 26.06.2024

Yayım/Published: 30.06.2024

buranadergisi.com

Giriş

Yavuz Sultan Selim'in damadı, Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Lütü Paşa (ö.1564), Osmanlı tarihindeki makbul ve ma'zül devlet adamlarından biridir. Tevellüdüne dair kaynaklarda tahminî tarihler zikredilen Lütü Paşa, 1564 yılında Dimetoka'da vefat eder. Popüler kültürde, sefer esnasında köprü yapması için Mimar Sinan'ı Kanunî'ye tanıtmakla ve Kanunî'nin kız kardeşi Şah Sultan'a attığı tokattan ötürü azledilmesiyle tanınmaktadır. Kültür ve edebiyatımızda ise *Tevârih-i Âl-i Osmân* ve ünlü siyasetnâmesi *Âsaf-nâme* ile muteberdir.

Kaynakların verdiği bilgilere göre zühdi bir karaktere sahip Lütü Paşa, Arnavut kökenli bir devşirmedir ve 1488 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. II. Beyazid devrinde saraya alınıp Enderun'da yetişmiştir. Kastamonu, Aydın ve Yanya sancak beyliği vazifesinden sonra Karaman beylerbeyliğine getirilir. 1537'de Korfu seferinde Barbaros Hayreddin Paşa ile ordunun başında bulunur. 1538'de ikinci vezirliğe terfi eder ve Boğdan seferinde Mimar Sinan'ı padişaha tanıtır. Ayas Paşa vefat edince 1539'da veziriazam olur ve iki yıl boyunca görevini ifa eder. Bir rivayete göre kendi isteğiyle bir rivayete göre de eşine kaba davranmasından ötürü 1541'de sadrazamlıktan azledilir. Hayatının geri kalanını geçireceği Dimetoka'daki çiftliğine yerleşir ve hac dönüşünde burada vefat eder (İşpirli, 2003, s. 234-236; Köksal, 2017, s. 29-72; Atik, 2020, s. 1662-1674).

Bugüne kadar Lütü Paşa ve eserleri üzerine pek çok çalışma yapılmış, onun tarihi ve edebî kişiliği ortaya konulmuştur. Bu hususta Asım Cüneyd Köksal'ın "Bir İslâm Âlimi Olarak Lütü Paşa" adlı makalesi (2017), derleyici ve yeni pek çok malumatı ihtiva etmesi, eleştirel yaklaşımı yönünden oldukça önemlidir. Bilindiği üzere "Lütü Paşa *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ın girişinde eserlerini Arapça ve Türkçe olarak iki kısma ayırır" (2017, s. 31). Köksal, Lütü Paşa'nın bazı yeni eserlerini de bularak bilinen eser sayısını 24'e çıkarır. Lütü Paşa'nın bugüne kadar tespit edilebilen eserleri şunlardır:

Arapça eserleri: 1. *Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İtikâdât ve'l-İbâdât*, 2. *Risâletü'l-Künûz fi Letâifi'r-Rumûz fi'l-ehâdîsi'l-erba'in*, 3. *Risâle fi Tashîhi'n-Niyye ve'l-Amel bihâ*, 4. *Risâle fi Takrîri'l-Ervâh Eyne Tasîrû İzâ Uhricû min Hâzihi'l-Ecsâd*, 5. *Risâle fi Takrîri Men Ehabbe Likâe ve Men Kerihuhu*, 6. *Risâle fi Takrîri's-Şühedâ ve mâ Yete'allak bi-Umûri'l-Ahireti*, 7. *Risâle fi Hasâisi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâati ve fi Beyâni Ehli'l-Ehvâi ve'd-Dalâle*, 8. *Risâle fi Tashîhi Salâti'l-Cum'a ve mâ Yete'allak bihâ mine'l-Fedâil ve'l-Âdâb*, 9. *Risâle fi Beyâni Duhûli'l-Hammâm ve mâ Yete'allak bihâ ve'l-İhtidâb ve Taklîmi'l-Ezâfir*, 10. *Risâle fi Beyâni Metâ Yenkatı'u Ma'rifetü'l-Abdi mine'n-Nâs İnde Hâleti'l-Mevti ve fi't-Tevbeti ve Beyânihâ ve fi't-Tâibi men Hüve*, 11. *Risâle fi Takrîri's-Sayd ve'z-Zebâih ve fi mâ Yahillu ve mâ lâ Yahillu*, 12. *Risâle fi Beyâni't-Tedâvi ve'l-Mesâyib ve Telkîni'l-Meyyit ve mâ Yüstehabbu min Ahvâli'l-Muhtadîrin inde'l-Mevt*, 13. *Risâle fi Beyâni Ef'âli'l-İbâd ve Ya'nî bihi el-İhtiyâri'l-Cüz'î*.

Türkçe eserleri: 1. *Tenbihü'l-Âkulîn ve Te'kidü'l-Gâfilîn*, 2. *Tuhfetü't-Tâlibîn*, 3. *Hayât-ı Ebedî*, 4. *Risâle-i Su'âl ve Cevâb*, 5. *Risâle-i Niyyet*, 6. *Umûrü'l-Mühimmât*, 7. *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 8. *Halâsü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, 9. *Risâle fi Beyâni Asli'l-Îmân*, 10. *Risâle-i Firâk-ı Dâlle*, 11. *Âsaf-nâme*, (Köksal, 2017, s. 31-45).

Bu çalışmada Lütü Paşa'nın, herhangi bir neşirde adı geçmeyen, daha evvel bilinmeyen yeni bir risalesi gün yüzüne çıkarılıp tanıtılacaktır. Söz konusu eser, aylar süren bir katalog taraması neticesinde dikkatimiz sayesinde bulunmuştur. Bu risalenin, anonim görünen matbu ve el yazması yüzden fazla nüshası bulunan bir metnin temelini teşkil etmesi, eserin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Çalışmada, Lütü Paşa hakkında kısa bir değerlendirmenin ardından yeni bulunan risalesinin tanıtımı ve Arap harflerinden Latin harflerine transkripsiyonlu aktarımı yapılacaktır. Ayrıca anonim hâldeki 93 nüshaya dair genel bir değerlendirmede bulunulacaktır. Biri şahsî kitaplığımızda yer alan anonim nüshalardan üçü esas alınarak da tenkitli metin kurulacaktır.

1. Lütü Paşa'nın Bilinmeyen Muhtasar İlmihali: *Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i İslâm*

Lütü Paşa, çok yönlü bir devlet adamı, şâir, nâsir ve âlim olup muhtasar mensur ilmihâl¹ türünde ilk eserleri de 16. asırda o vermiştir. Onun meşhur eserlerinin dışında *Risâle-i Su'âl ve Cevâb* (Atik, 2020) ile *Tuhfetü't-Tâlibîn* (Arvas ve Yılmaz Önder, 2022) adlı ikisi Türkçe ve *Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İtikâdât ve'l-İbâdât* adlı bir Arapça ilmihâl türünde

1 "Sözlükte 'davranış bilgisi, hâl ve durum bilgisi' anlamlarına gelmekte olan ilmihâl, istilâhta inanılması icap eden esaslarla veya sakınılması lâzım gelen amelleri gösteren, dinî hâl ilmidir. Terim olarak 'inanç, ibâdet, muâmelât, ahlâk, vb.' konuları ihtivâ eden ve dinî kaideleri öğretmek ve öğrenmek maksadıyla yazılmış kitaplardır" (Seyis, 2015, s. 2).

üç eseri bilinmektedir. Bunlardan, bugüne kadar üç nüshası² tespit edilen *Risâle-i Su'âl ve Cevâb*, “eger sorsalar ki... el-cevâb” tarzında kaleme alınmış çok muhtasar bir akaid-ilmihâl risalesidir” (Atik, 2020, s. 1666).

Lütfi Paşa'nın kaynaklarda adı zikredilmeyen yeni bulduğumuz *Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i İslâm* adlı muhtasar bir ilmihâl risalesi daha mevcuttur. Söz konusu eserin baş tarafı, onun diğer ilmihâli *Risâle-i Su'âl ve Cevâb* ile büyük ölçüde aynı olsa da ondan farklı bir eserdir. İlk bakışta bu eserin farklı bir nüshası sanılsa da ikinci varaktan itibaren farklılaşmaktadır. Bilinen risalede “eger sorsalar ki... el-cevâb” kurgusuna mukabil yeni risalede de “sorsalar... di” soru-cevap kalıbıyla kısa dinî bilgiler verilmiştir. Eserin Lütfi Paşa'ya ait olduğu, hatimedeki “Risâle-i Lütfi Pâşâ Vezîr-i Sultân Süleymân” ibaresiyle açıkça bildirilmiştir.

Lütfi Paşa'nın *Risâle-i Cevâhir-i İslâm* adlı eserinin, müellif adının belli olduğu yalnızca bir nüshası tespit edilmiştir. Zira sonraki bölümde izah edileceği üzere kütüphanelerimizde bu adla kayıtlı müellifi belirsiz yüzlerce eser mevcuttur. Mezkur nüsha, Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, No: 2391/7'de yer alan 108 varaklık bir mecmuanın 78b-88a yaprakları içerisinde yer almaktadır.

186x120-122x68 mm. ölçülerinde miklepli, şemseli ve sırtı meşin mukavvalı koyu kahverengi bir cilt içerisinde bulunan mecmuanın, ne zaman istinsah edildiği meçhuldür. Ayrıca eserin telif tarihine dair bir kayıt da yoktur. Ancak Lütfi Paşa'nın kendi eserlerinin listesini verdiği *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da böyle bu eserden söz etmemesi, risalenin 1553-1564 yılları arasında yazıldığını gösterir. Mecmuadaki eserler tek bir müstensihin kaleminden çıkmış gibidir ve Kemâlpaşa-zâde'ye ait eserin müstensihi olan Molla Mustafa'nın bu eserin de müstensihi olduğunu tahmin ediyoruz. Mecmuada yer alan *Risâle-i Merhûm Ahmed-i Rûmî Efendi* başlıklı eserin Akhisarlı Ahmed-i Rûmî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Mecmuanın da onun ölüm tarihi olan H. 1041/ M. 1631-1632 yılından sonra istinsah edildiği sonucuna ulaşıyoruz. Mecmua, nesih hatlı olup cetvelli her yaprakta 13 satır mevcuttur. Bazı yapraklar harekelidir. Söz başları ve bazı ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve her varakın a yüzünde rakabe vardır.

Mezkûr mecmuada 1b-17a'da *Hâzâ Kitâb-ı Kemâlpaşa-zâde* adıyla Kemâl-paşa-zâde'nin *el-Mühimmât fi'l-Furû* eseri; 17b-22a'da çeşitli dualar; 23a-42b'de *Risâle-i Merhûm Ahmed-i Rûmî Efendi*; 43a-44b'de manzum şiirler; 45a-57a'da Kâdî-zâde'nin *Hâzâ Sıfati'llâhi Te'âlâ* adlı eseri; 57b-68a'da yine Kâdî-zâde'nin *Hâzâ Beyânî's-Salât*'ı ve 68b'de Otuz iki farz, 69a-75b'de adı bilinmeyen mensur *Esmâü'l-Hüsna* şerhi; 75b-78a'da Elli dört farz risalesi; 78b-88a'da *Risâle-i Cevâhir-i İslâm*, 88b-90b'de dualar, 91b-96b'da *Mesâ'il-i Namâz*; 97a-98b'de dualar; 99b-106a'da *Hâzâ Risâle-i Ahvâl-i Kıyâmet* ve son varaklarda da çeşitli hadisler yer almaktadır.

Lütfi Paşa'nın eseri, diğer Türkçe ilmihâli gibi, maksadına uygun olarak sârih bir halk Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Cümleler kısa olup Arapça ve Farsça ağır terkipler yoktur. 16. asır sade nesir örneğini yansıtan metinde, yalnızca birkaç Arapça âyet ve söz vardır. Lütfi Paşa, “sorsalar... di” kalıbıyla her Müslümanın bilmesi gereken temel dinî mevzularda bilgiler vermektedir. İlk soru ve cevap “şorsalar Müslimân mısın. Di Elhamdü'lillâh” şeklindedir. Bazen soru ve cevap kelimeleri sehven yazılmamıştır. Risalenin tamamında soru-cevap yoktur. Zira “şorsalar ‘aşere-i mübeşşere kimlerdür” sualinden itibaren soru-cevap kurgusu biter, “ve dahı” ibaresiyle yine dinî mevzular hakkında bilgiler verilir.

Eserin ne zaman telif edildiğine dair bilgimiz olmadığı gibi istinsah tarihi de bilinmemektedir. Kısıtlı miktarda ipucu veren dil ve imla özelliklerinden de yazılış veya istinsah tarihini tespit etmek çok güçtür. Yalnızca bir yerde “ayak” kelimesi Eski Türkçe dönemindeki gibi “adak” şeklinde yazılmıştır. Bunun dışında fikir verebilecek arkaik ek ve kelime mevcut değildir. Tahminimize göre 1631'den sonra 17. asırda imla edilmiştir. Bu küçük risalenin sebep-i telif olarak adlandıracağımız bir bölümü yoktur. Ancak baş taraftaki bazı ifadelerden eserin niçin yazılmış olabileceği sorusuna cevap almamız mümkündür. Lütfi Paşa, her kadın ve erkek Müslümanın, imanın gereklerini İslâm'ın kural ve kaidelerini öğrenmesi, öğretmesi gerektiğini vurgulayarak buna riayet etmeyenlerin çocuklarının “veled-i zina” sayılacağını, temel dinî hususları bilmeyen kadınların nikâh akdinin düşeceğini ifade eder. Yedi yaşına gelen herkesin bunları öğrenmesi gerektiği bildirilir. Lütfi Paşa'ya göre; dinî vecibeleri öğretmekte sorumluluğu olan dört kimse vardır ve bunlar ihmalde bulunduğu takdirde ahirette azap görecektir. Bu kimseler; anne, baba, kardeş ve eştir.

2 “1. Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, No. 378, v. 64-73. 2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No. 6385, v. 1-6. 3. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. 257, v. 106-110” (Atik, 2020, s. 1666).

İlmihal türündeki eserlerde, soru-cevap tekniğinin kullanılması Arapça ilmihâl ve fıkıh türündeki eserlerden mülhemdir. Bu tarz, “*Türkçe kaynaklarda “isticvab metodu”, “soru-cevap yöntemi”, “soru-cevap usulü” ve “ilmihâl usulü” adlarıyla anılmaktadır. Aktif bir öğretim yöntemi olan soru-cevap metodu, eğitim tarihinde çok sık kullanılmıştır. Gerek camilerde, gerekse “mahalle” ve “sıbyan mektepleri”nde çocuklara dini esaslar bu yöntemle öğretilmiştir*” (Turşak, 2020, s. 1240). Türk-İslam edebiyatında pek çok dinî-tasavvufî eserde soru-cevap tekniğinin kullanıldığı görülür. Özellikle mensur fütüvvet-nâmeler bu hususta dikkat çekici olup büyük ölçüde benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Radavi'nin *Haza Kitabı Fütüvvetname*'sindeki (Meriç, 2013) gibi neredeyse tüm fütüvvet-nâmelerin sonunda soru-cevap faslı ile ilmihâl bilgileri verilir. Bu tarzda müstakil olarak inşa edilmiş ilmihâl türündeki eserlerin ilk numunelerini 16. asırda Lütü Paşa vermiş olup kendisinden sonra pek çok soru-cevaplı mensur ilmihâl yazılmıştır. Ancak Lütü Paşa'nın da kendisinden evvel yazılan fütüvvet-nâmelerden etkilendiği açıktır.

“İslam'ın cevherlerinin risalesi” manasındaki bu eserde; Müslümanlık, Allah'ı bilmek, imanın şartları, islamın şartları, millet, ümmet, mezhepler, imanın hükümleri, imanın gerekleri, sünnet ve farzlar, kimi İslam büyüklerinin ve peygamberlerin vasıfları, meslekleri, mertebeleri, namazla ilgili bilinmesi gerekenler, ‘aşere-i mübeşşere, Hz. Muhammed'in vasıfları, kısa hayatı, peygamberlerin kabirleri, Hz. Musa'nın kabri meselesi, kabirlerde dua meselesine dair izahlar yapılır. Allah'tan gayrısından istemenin insanları nasıl felakete sürükleyeceği anlatılır. Özellikle son bölümde, fikhî bir konu olan Kurban Bayramı dışında, bir vesileyle kesilen kurbanlarla ilgili hükümler verilir. Bu husus, çeşitli Hanefî fakihlerin eserlerinden alınan görüşlerle de desteklenir. Buna göre; padişah geldiği zaman yahut asker seferden geldiği zaman, hacılar hacdan geldiği zaman, bir bina yeni yapılırken yahut bir gemi yeni suya indirilirken kurban kesmek ve bu kurbanların etini yemek haramdır. Lütü Paşa, eserin sonunda halk arasında ibadet diye bilinen küfür ve şirk uygulamaları konusunda uyarıda bulunur ve Arapça “dinimiz rivayetler üzerine bina edilmiştir. Akla uygun gelenler üzerine değil” mealindeki kelamıkar olduğu düşünülen sözle risaleyi tamamlar.

Lütü Paşa'nın diğerleri gibi bu ilmihâli de Hanefî mezhebine mensuplar için yazılmış olup yine bu mezhebin meşhur fakihlerinin eserleri de yer yer kaynak olarak gösterilmiştir. *El-Mebsût* adlı meşhur Hanefî fıkıh kitabıyla tanınan Şemsü'l-e'imme Serahsî (ö.1090?) (Hamîdullah, 2009, s. 544-547); kim olduğunu tespit edemediğimiz Şeyhülislam Ârif Sinânî'nin *Mecmua-i Mesâ'il*'i; yine kim olduğunu anlayamadığımız Ebu'l-Hasen en-Nedvî; İmâm Fazlî olarak zikredilen Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne (ö.1485), İmâm Hafı-ı Kebîr (ö.832); Âlim b. Alâ'nın (ö.1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'si (Koca, 1995, s. 446-447); İbnü'l-Bezzâzî (ö.1424) (Özel, 1992, s. 113-114); Mu'tezilî-Hanefî âlimi Zâhidî'nin (ö.1260) hocası olan Fahreddin Bedî'in *Münyetü'l-fukahâ*'sı (Özen, 2013, s. 81-85), risâlede adı zikredilen referanslardır.

Lütü Paşa'nın bu ilmihâli de tıpkı diğer risalesi gibi teferruattan uzak ve muhtasardır. Kayhan Atik'in söz konusu eser için yaptığı tespitler, bu risale için de uygundur:

“İlmihalleri halk okuyacağına göre, iyi bir ilmihâlde bulunması gereken en önemli özelliklerden biri, ne çok basit ve kısa yazılması ne de çok uzun ve ayrıntılı olmasıdır. Çok uzun uzadıya yazılmış eserleri okumak, onlardan kendisine lazım olan meseleleri bulup çıkarmak zor bir iştir; bu konuda belki yeterince vakit bulunamayabilir. Çok kısa yazılmış eserler de ihtiyacı yeterince karşılamayabilir. Ayrıca bu eserler ağır ifadelerle yazılırsa okuyucunun işi tamamen zorlaşır. Dolayısı ile Lütü Paşa'nın bu ilmihâli gayet sade ve kısa bir şekilde yazılmış bir eserdir. Bu bakımdan müellifin bu eseri dönemi için tam ideal bir ilmihâldir diyebiliriz” (Atik, 2020, s. 1666).

İki risâlenin de kurgusu haricinde ilk birkaç sayfası büyük ölçüde benzerdir. Burada yer alan bazı soru ve cevaplar iman ve İslam'ın temel mevzularıdır:

Risâle-i Su'âl ve Cevâb	Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i İslâm
Eger sana sorsalar ki kimin kulusun? El-cevâb vir ki Allah Te'âlâ'nun kuluyum	Şorsalar Müslimân mısın di Elhamdü'lillâh.
Eger sorsalar ki Müslüman mısın? Cevâb vir ki Elhamdülillah.	[Şorsalar] Elhamdü'lillâh ma'nâsı nedir. Di Allâhu Te'âlâ'ya şükr itmekdür.
Eger sorsalar ki ne zamandan berü müslümansın? Cevâb "Kâlû Belâ" zamânından.	Şorsalar kimüñ zürriyetindensin. Di Âdem 'aleyhi's-selâm zürriyetindenim.
Eger sorsalar ki "Kâlû Belâ" ne dimekdür? El-cevâb vir ki Allâhu Te'âlâ dükeli insanı Âdem Peygamber belinden çıkarub dahı anları mükellef kılup sordu ki, "Elestü birabbiküm" ya'nî ben sizün Rabbinüz değıl miyem? Anlar dahı "Kâlû Belâ" didiler. Ya'nî Rabbimüzsün didiler. Dahı başların secdeye kodular.	Şorsalar kimüñ ümmetisin. Di Hâzret-i Muḥammed 'aleyhi's-şalât ve's-sellem ümmetiyim.
Eger sorsalar ki ne milletdensin? El-cevâb vir ki millet-i İbrâhîm Halîl 'aleyhi's-selâm.	Şorsalar kimüñ mezhebindensin. Di İmâm Ebü Hanîfe mezhebindenim.
Eger sorsalar ki kimün zürriyetisin? El-cevâb vir ki zürriyyet-i Âdem Sâfiyyu'llâh 'aleyhi's-selâm.	Şorsalar ne vaktten beri Müslimânsın. Di men yevmü'l-'ahdü ve'l-mişâqdan beri Müslimânım ya'nî Allâhu Te'âlâ ile 'ahd bağladuğımızdan beri Müslimânım dimekdür.
Eger sorsalar ki kimün ümmetisin? Cevâb ümmet-i Muhammed Mustafâ 'aleyhi's-selâm.	
Eger sorsalar ki ne mezhebdensin? El-cevâb vir ki mezheb-i İmâm-ı A'zam Ebî Hanîfe-yi Kûfi rahmetu'llâhi Te'âlâ. (Atik, 2020, s. 1667)	

Anlaşılabacağı üzere eserde sorulan bazı soru-cevaplar müşterektir. Yine de iki eserde pek çok farklı konu ele alınmıştır. Bu iki metin de birbirini tamamlar niteliktedir. Lütfi Paşa belki de noksan bıraktığını düşündüğü hususları tekmil etmek için ikinci bir muhtasar ilmihâl yazma ihtiyacı hissetmiştir.

2. Metin

Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i İslâm³

Bismi'llâhi'r-raḥmani'r-raḥîm

Elḥamdüli'llâhi'llezî ḥalaḳnâ 'alâ fıtratü'l-İslâm 'alâ dîni nebıyyâ Muḥammedün 'aleyhi's-şalâtü ve's-sellem ve 'alâ cemî'ü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn. Dîn-i İslâm içinde olan kendünün imânın ve İslâmın ve dînin ve mezhebin bile ve i'tikad⁴ ide. Şemsü'l-e'imme buyurur. Her kim er olsun 'avret olsun şıfat-ı imân ve şıfat-ı İslâm bilmese ve öğrenme taḳşîr itse ol kimsenün dîni dîn olmaz ve evlâdı veled-i zinâ olur. Bir küçük kıızı ere virseler sonra 'âkıla ve bâliğa olsa şıfat-ı imân [78b] ve şıfat-ı İslâm bilmese erinden pâyın talâḳ boş olur. Zîrâ imân⁵ dîniñ temelidür ve her kişiye vâcibdür ki ehline ve 'ıyâline ve hizmetkârlarına yedi yaşında imân u İslâm öğredeler.

Bir 'avretün eri taḳşîrât idüp imân u İslâm öğretme ol 'avrete câ'izdür ki ondan çıkup bir 'âlim ü şâlih kimseye varup imân u İslâm ögrene. **Ve dahı** bir 'avret şerâ'it-i imân ve şerâ'it-i İslâm bilmese yevm-i âḫirette dört kişiye 'azâb olur. Anasına ve atasına ve ḳardaşına ve erine n'içün öğretmediñüz diyü. [79a]

Şorsalar Müslimân mısın **di** Elhamdü'lillâh. **[Şorsalar]** Elhamdü'lillâh ma'nâsı nedir. **Di** Allâhu Te'âlâ'ya şükr itmekdür. **Şorsalar** Allâhu Te'âlâ'yı nice bilürsün. **Di** Allâhu Te'âlâ birdür cümle mevcüdâtuñ Ḥâlîḳı ve Rezzâkı oldur. Mekândan münezzehdür ve bizim vücüdımızda olan eşyâlar Allâhu Te'âlâ'da olmaz. Ve Allâhu Te'âlâ elden

3 Metin neşrinde klasik transkripsiyon alfabeti kullanılmış olup kırmızı mürekkepli ibareler siyah punto ile gösterilmiştir. Varak numaraları köşeli parantez içerisinde [ ] klasik neşirlerden farklı olarak sayfanın sonunda verilmiştir. Müstensih hatasından kaynaklı imla hatalarına müdahale edilmiş ve orijinal hâli de dipnotta belirtilmiştir. Eksik yazılan kelime ve ekler tamir edilmiş ve [ ] içerisine alınmıştır. Ek ve kelimelerin imlaında metne bağlı kalmış ve dil özelliklerini yansıtabilmek adına çift imlalara müdahil olunmamıştır. Arapça âyet, dua ve sözler transkribe edilerek italik yazılmıştır.

4 Metinde: i'tikâd

5 Sehven ilk ye harfi yazılmamıştır.

ve ayağdan berīdür. Cemī' a'zādan berīdür varlığının evveli ve āhiri yokdur. **Şorsalar** imān kaçdur. **Di** altıdır. *Āmentü bi'llāhi ve melā'iketihī ve kütübihī ve resūlihī ve yevmi'l-āhiri ve bi'l-kaderi hayrihi ve şerrihi mina'llāhu Te'ālā. Eşhedü en lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedü enne Muhammeden 'abduhu ve resūlühü.* [79b]

Şorsalar İslām kaçdur. **Di** beşdür. *Lā İlāhe illa'llāh* demek beş vakt namāz kılmaz Ramāzān orucın tutmak zekāt virmek hacca varmak kâder ise. **Şorsalar** imān senünle midür ya sen imānla mısın. **Di** ben imānıyam ve imān benim şıfatımdır. **Şorsalar** kimün zürriyetindensin. **Di** Ādem 'aleyhi's-selām zürriyetindenim. **Şorsalar** kimün ümmetisin. **Di** Hāzret-i Muhammed 'aleyhi's-şalāt ve's-sellem ümmetiyim. **Şorsalar** kimün mezhebindensin. **Di** İmām Ebū Hānife mezhebindenim. **Şorsalar** mezheb kaçdur. **Di** İmām A'zam ve İmām Şāfi' ve İmām Aḥmed bin Hānbel [80a] İmām Mālik.

Şorsalar ne vaktten beri Müslimānsın. **Di** men yevmü'l-'ahdü ve'l-mişākdan beri Müslimānım ya'nī Allāhu Te'ālā ile 'ahd bağladığımızdan beri Müslimānım dimekdür. **Şorsalar** imānuñ hükmi kaçdur. **[Di]** ikidür. Biri taşdik bi'l-cenān ve bir[i] ikrār bi'l-lisān. **Şorsalar** imānuñ başı nedür. **Di** eşhedüen lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedü enne Muhammeden 'abduhu ve resūluhu. **Şorsalar** imānuñ teni nedür. **Di** beş vakt namāz kılmakçdur. **Şorsalar** imānuñ kalbi nedür. **[Di]** Qur'an-ı Kerīm'dür. **[Şorsalar]** Qur'an'ın kalbi nedür. **Di** Yāsīn-i Şerīf'dür. **Şorsalar** imānuñ kelāmı nedür. **Di** Allāhu Te'ālā'ya çok ḥamd u istiğfār ve şükr itmekdür. [80b]

Şorsalar imānuñ nūrı nedür. **Di** gerçek söylemekdür. **Şorsalar** imānuñ ıtlığı nedür. **Di** yalan söylemekdür ve er ile 'avret bī-namāz olmaçdur. **Şorsalar** imānuñ aşı nedür. **[Di]** Allāhu Te'ālā'nuñ 'atāsıdır. **Şorsalar** imānuñ şerī'at[ı] nedür. **Di** ḥelāl ve ḥarāmı bilmekdür. **Şorsalar** imānuñ turağı nereddür. **[Di]** ihlāş ile nāfile oruc tutmaçdur ve 'ilm-i ḥāl ta'līm itmekdür. **Şorsalar** imān farz mıdır sünnet midür. **Di** kāfirlere farz mü'minlere sünnetdür. **Şorsalar** mü'min öldükde imān rūhıla mı [81a] gider yoḥsa eyle mi kalur. **Di** rūh ile gider ammā imānuñ nūrı bedenden kesilmez dimişler.

Şorsalar kaḅı sünnet farz yerine tırur. **Di** adak üzerine mesh itmek. **Şorsalar** kaḅı cünübdür ki aña ḡusl itmek lāzım degül. **Di** bir kimse ḡusl eylese bedeninde şu dökmedeḅ bir yeri kalısa o ādem cünüpdür. Ol yeri yusun ḡusl lāzım degüldür. **Şorsalar** farz ve sünnet ve nāfile nice bilürsin. **Di** farz Allāhu Te'ālā'nuñ emridür. Sünnet ve müsteḥab Peyḅamberimizün buyruğı ve işledüğüdür. **Şorsalar** Peyḅamberimize erlerden [81b] evvel kim imān getürdi. **Di** Ebū Bekr raḅiya'llāhu 'anhu.

Hatunlardan evvel imān getüren Hādice raḅiya'llāhu 'anha. **Şorsalar** 'avretlerün pīri kimdür. **Di** Fāṭıma raḅiya'llāhu 'anhadır. **Şorsalar** Peyḅamberimize ezānı kim okudı. **Di** Bilāl-i Habeşī raḅiya'llāhu 'anhu. **Şorsalar** ḥā'celerün pīri kimdür. **Di** 'Osmān raḅiya'llāhu 'anhu. **Şorsalar** çiftçilerün pīri kimdür. **Di** Ādem 'aleyhi's-selāmdür. **Şorsalar** terzilerün pīri kimdür. **Di** Şīt 'aleyhi's-selāmdür. **Şorsalar** cizmecilerün pīri kimdür. **Di** Şeyḅ Başr[ı] ḥāzretleridür. **Şorsalar** oḅçuların pīri kimdür. **[Di]** İsmā'ıl [82a] 'aleyhi's-selāmdür ve Ebī Vaḅḅāş.

Şorsalar serrācların pīri kimdür. **Di** Veyse'l-Karānī ḥāzretleri[dür]. **Şorsalar** bāzırgānların pīri kimdür. **Di** Şu'ayb 'aleyhi's-selāmdür. **Şorsalar** çobānların pīri kimdür. **Di** Mūsā 'aleyhi's-selāmdür. **Şorsalar** berberlerün pīri kimdür. **Di** Selmān-ı Fārisi raḅiya'llāhu 'anhu[dür]. **Şorsalar** gemicilerün pīri kimdür. **Di** Nūḅ 'aleyhi's-selāmdür. **Şorsalar** ḥallācların pīri kimdür. **Di** Ḥallāc-ı Manşūr'dur. **Şorsalar** anasuz peyḅamber var [mı]dur. **Di** Ādem 'aleyhi's-selām ile 'İsā 'aleyhi's-selām. **Şorsalar** şerī'at kimden kalıdı. **Di** Nūḅ [82b] 'aleyhi's-selāmdan.

Şorsalar şehādet kelimesi kimden kalıdı. **Di** Ya'kūb 'aleyhi's-selāmdan. **Şorsalar** her namāzuñ ezānı var cenāze namāzınun ezānı [neden] yokdur. **Di** anadan toḅduğı vaktide oḅunmuşdur ve her rükü'ı ve sücüdü var cenāze namāzınun yokdur. Kıyāmet gününde kāfirlere 'azāb iderler Allāhu Te'ālā'dan ḅayra secde itdiklerinden ötürü. **Şorsalar** gündüz namāzları [neden] aḅfā ile gece namāzları cehr ile kılınur. **Di** Cebrā'il 'aleyhi's-selām Allāhu Te'ālā tarafından gelüp iki gün beş vakt namāza imām olup [83a] kılıvirdi. Bir gün evvel vaktünde kıldı ve bir gün āhir vaktünde kıldı. Gündüz namāzlarını aḅfā ile kıldı ve gece namāzlarını cehr ile kıldı. **Di** Peyḅamberimiz aḅşam ve yatsu ve şabāḅ ve cum'a ve bayrām namāzlarını cehr ile kıldı. Ögle⁶ ve ikindi namāzlarını aḅfā ile kıldı.

Şorsalar 'aşere-i mübeşşere kimlerdür. **Di** Ebū Bekr ve 'Ömer ve 'Osmān ve 'Alī ve Ṭalḅa ve Zübeyr ve 'Abdu'r-raḅman İbn 'Afv ve Sa'd bin Ebī Vaḅḅāş ve Sa'ıd bin Zeyd ve Ebū 'Ubeyde bin el-Cerrāḅ rıdvāna'llāhi Te'ālā 'aleyhim ecma'in. **Ve daḅı** 'aşere-i mübeşşereden şonra merātib-i [83b] aşḅabe 'Abdu'llāh bin Mes'ūd ve 'Abdu'llāh bin 'Abbās ve 'Abdu'llāh bin 'Ömer ve 'Abdu'llāh bin Zübeyr ḥāzretleridür. **Ve daḅı** 'Āişe raḅiya'llāhu 'anhādür. **Bu beş** 'aşere-i mübeşşereden şonra efdāl-i nās bunlardır. **Bu beşi** bir mertebededür. Hāzret-i 'Āişe'nün mertebesi

6 Metinde: öyle

Hzret-i Fâtıma'dan 'âlidür. **Zîrâ** Hzret-i 'Â'îşe râdiya'llâhu 'anhâ 'âlîme idi ve hem Peyğamberimizün maqâm-ı şerîfleri cenne-i a'lâda maqâm-ı maħmûdedür. Yüz yigirmi dört biñ peygamberlerün maqâmından 'âlidür. 'Âîşe-i Şiddîkatü râdiya'llâhu 'anha ise andadır. Hzret-i Fâtıma ise Hzret-i 'Alî [84a] râdiya'llâhu 'anhu maqâm-ı evliyâdur.

Resûlullâh şalla'llâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellemün on biñ mu'cizâtı vardır. Önünde nice görürse daħı ardında eyle görürdi. Orta boylı idi ammâ ne kadar uzun âdem yanına gelse andan uzun görünürdi. Mübârek cism-i şerîfinün gölgesi olmazdı ve taş üzerinde yürürse iz iderdi. Ve kum üzerinde yürürse olmazdı. Cemî 'ömri içinde günâh şadır olmadı. Ve üzerinde bir ak bulut bile gezerdi. Ve mübârek cismine sinek konmadı ve ihtilâm olmak [84b] vâkı' olmadı. Ve cümle 'ömr-i şerîfleri altmış üç yıl 'ömr sürdi. Rebî'ü'l-evvel ayınun on ikinci pâzâr irtesi gicesi dünyâya geldi. Ve yine Rebî'ü'l-evvelün on ikinci pâzâr irtesi günü kuşlık vaktinde dâr-ı bekâya rihlet eyledi. Yigirmi bir gün haste oldu kavlı-i şahîh budur.

Ve daħı namâzına yüz yigirmi biñ aşhâb hâzır oldı. Ba'zı rivâyetde otuz üç biñ hâzır oldı. Rûh-ı şerîfi teslim olduğı yirde defn oldı. **Ve daħı** cümle peygamberlerden iki peygamberün mübârek merkad-ı şerîfleri ma'lûmdur. **Biri** bizim peygamberimizün Medîne-i [85a] münevverededür. **Biri** İbrâhîm 'aleyhi's-selâmuñ Kudüs-i şerîfde bir mağara içinde yapılmışdur. **Biri** Peyğamber 'aleyhi's-selâm mi'râca giderken Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm bir kızıl depenün dibini gösterüp Mûsâ 'aleyhi's-selâm bunda medfûndur didi. Eger enbiyâ 'aleyhi's-selâmuñ merkad-ı şerîflerin göstermek câ'iz olaydı ben Mûsâ 'aleyhi's-selâmuñ merkad-ı şerîflerin i'lâm iderdim buyurdı. Ve du'âlarında *Allâhümme lâ tec'al kabrî ve senâ ya'budu min ba'dî* dirdi. Gerçi Bağdâd semtinde bir eşer binâ eylemişler. Bir bâzîrgân ol maħalle konup ol gice düşünde [85b] Mûsâ 'aleyhi's-selâmı gördi'. Ben bunda medfûnum didi. Ol kişi de bir mezâr binâ eylemiş aşlı budur.

Ve daħı peygamberlerün ekseri merkad-ı şerîflerin setr itmekden murâd şerîfleri şirkden ictinâb iderler. Zîrâ şirk ekber-i kebâ'irdendür. Şirk oldu[r] ki Allâhu Te'âlâ'dan ğayrı eşyâlardan birinden ya dünyevî ya uhrevî bir şey' taleb itmekdür. Ol taleb eyledüğü eşyâ peygamber maħberesi ya evliyâ maħberesi gibi ya ayazma ya bir ulu ağac gibi işde bunlardan ve bu ma'kûle şeylerden bir fâ'ide olur i'tikâd itmek şirkdür.

Ve daħı tevħîd olur ki Allâhu Te'âlâ'dan ğayrıdan [86a] aslâ bir fâ'ide taleb itmeyüp ancak her murâdın Allâhu Te'âlâ'dan ricâ ide ve uma. Ve her derdini zararlardan halâş olması ve her dürlü dünyâ fâ'idelerini ancak Allâhu Te'âlâ'dan bile ve uma. Zîrâ Allâhu Te'âlâ'dan ğayrınun nice dürlü belâları ve marazları vardır. 'İlâclar olunur ve hastelere daħı du'âlar olunur. Eger Allâhu Te'âlâ te'sîrin halk iderse 'ilâcuñ ve du'ânun fâ'idesi olur. Eger te'sîrin halk itmese olmaz. Zîrâ bu cümle maħlûkâtun Hâlık'ı ve Rezzâk'ı oldur olduran ve dürgeren haste [86b] iden ve sağ iden oldur ve ğanî ve fakîr iden oldur.

Ĝayrı kimsenün 'alâkası yokdur. **Ve daħı** *Mecmu'a-i Mesâ'il*'de Şeyhü'l-islâm 'Ârif Sinânî beyân itmişdür. Her kim sultân geldüğü vaktin ya leşker seferden geldüğü vaktin ve ya hâcılar hacc-ı şerîfden geldüğü vaktin ya şerîf erişdüğü vaktin ya binâ temeli ibtidâ bir taş konulduğı vaktin ve bir yeni gemi ibtidâ şuya indürürken gemi yerden kayduğı vaktin kurbânı boğazlasalar ol kurbânların ekli harâm olur. **Ve daħı** İmâm Fazlî hâzretleri buyurur ki bu zîkr olunan kurbânların cümlesi anundur. Her kim Allâhu Te'âlâ'dan ğayrıya kurbân [87a] eylese ol kurbânun ekli harâm olur.

Ve daħı İmâm Hafş-ı Kebîr ve Ebu'l-Hasen en-Nedvî buyururlar bunun gibi kurbânlar şer'idür dilerse küfürdür dimişler. **Ve daħı** kazdan ve tavukdan ve horozdan ve ördekden kurbân itmek revâfız fi'ildür. **Ve daħı** maħbere üzre kurbân itmek revâfız fi'ildür. **Tâtârĥaniyye** bu kurbânların harâm olması cümle yazılmışdur. Ve daħı **Bezzâzi**'de buyurur. Bu kurbânları helâl i'tikâd iderse küfürdür. Münyetü'l-Fuĥahâ buyurur ki bu bir necis 'amîkdedür ki 'ulemânun ekseri [87b] bundan ğâfildür. 'Avâm-ı nâs ğanda ğaldı.

Ve daħı 'ulemâdan ba'zıları bu kurbânların ğayrı meşrû'a idüğün münkir olup lâ-be'sdür dilerse hem dâll ve hem muğill olur. Âĥiretlerin harâb iderler. Bunun gibi 'ulemânun bu kavline i'timâd itmeyeler. *Dînünâ mebnîyyün 'ale'l-menkûl lâ 'alâ münâsebeti'l-'ukûldür*⁸. **Ve daħı** şimdi bu halkun erlerinde bunların emsâli küfürler ve şirkler 'ibâdet şüretinde bid'atler çokdur. Tafşil üzere beyânı bu aralıĝda mümkün degüldür. Temmet Risâle-i Lütfî Pâşâ Vezîr-i Sultân Süleymân 'aleyhi'r-raħmetihi ve'l-ĝufrân. [88a]

7 Metinde: göresi

8 Dinimiz rivayetler üzerine bina edilmiştir. Akla uygun gelenler üzerine değil.

3. Risāle-i Cevāhir-i İslām'ın Kütüphanelerde Kayıtlı Anonim Hâldeki Nüshaları

Türk-İslam edebiyatında mensur, manzum bazı metinlerin müellifleri çeşitli nedenlerden ötürü bilinmemektedir. Şüphesiz anonimleşen eserlerin de ilk söyleyicisi vardı. Bilhassa edebî gâye gütmeyen temel dinî konularda bilgi veren eserlerde bu durum daha fazla görülür. İbret verici, nasihat ve uyarı mesajı taşıyan Hz. Ali cenk-nâmeleri gibi bazı halk hikâyelerinde de durum aynıdır. İşte böyle anonimleşmiş ve yazma eser kütüphanelerinde yüzlerce nüshası bulunan eserlerden biri de *Cevāhir-i İslām* yahut *Cevāhiri'l- İslām* adıyla bilinen mensur ve muhtasar ilmihâl risalesidir. Tespitlerimize göre bu adla kayıtlı, müellifi meçhul eserlerin tamamı Lütfi Paşa'nın *Risāle-i Cevāhir-i İslām* adlı eserinin anonimleşmiş nüshaları olabilir. Nüshaların tamamında -birkaç nüansa- aynı başlığa sahip olmaları, herhangi bir müellif kaydının olmaması, isticvab usulünün bazı farklılıklarla aynı olması, soru ve cevapların aynı sırayla verilmesi, aynı hacimde olmaları, ilk bölümlerinin neredeyse aynı olmaları bu tezimizi desteklemektedir. Yine istinsah tarihleri belli olan nüshalardan en eski tarihli olanı, Lütfi Paşa'nın eserinin telif tarihi olan 16. asırdan bir asır sonradır. Nüshaların tamamı 17.-19. asra aittir.

Ancak burada karşımıza çıkan problem, *Cevāhir-i İslām*'ın bazı fütüvvet-nâmelerle büyük ölçüde benzerlikler taşımasıdır. Fütüvvet-nâmelerin, bu eserlerin kaynağı olma ihtimali de güçlüdür. Özellikle müellifi bilinmeyen ilmihâl türündeki fütüvvet-nâmelerle üslup ve muhteva olarak ciddi benzerlikler vardır. Örneğin "*Hâzâ Kitâbü'l- 'ilm-i hâl ve Hâzâ Kitâbü'l-Fütüvvet-nâme*" (Toprak, 2022) adlı eser, incelediğimiz metinlerden sadece hacim olarak fazla olup çoğu soru ve cevap müşterektir.

El yazma eser kütüphanelerinde yüzden fazla bu adla kayıtlı eser vardır. Bunlardan 93'ü Lütfi Paşa'nın risalesinin yahut kaynağını tespit edemediğimiz bir fütüvvet-nâmenin anonimleşmiş nüshası görünümündedir. 93 nüshanın, 31'i Süleymaniye Kütüphanesi'nde, 28'i Milli Kütüphane'de, 13'ü Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'nde, 4'ü Millet Kütüphanesi'nde, 3'ü Bursa İnebey Kütüphanesi'nde, 2'si Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde, 2'si Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde, 9'u da çeşitli illerdeki yazma eser kütüphanelerinde biri de şahsî kitaplığımızda bulunmaktadır. Edirne Selimiye Ktp. Selimiye Yazmalar, No: 7172'de kayıtlı mecmuada da iki farklı yerde bu eser kaydedilmiştir.

93 nüshanın hiçbirinde müellife dair bir bilgi yoktur. Ancak bir nüshanın ser-levhasında kafa karıştırıcı bir başlığa rastlanılmıştır. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 06491-007, v.178a-182b'de yer alan nüshada "*Hâzâ Cevāhirü'l- İslām Hazret-i Mevlânâ*" başlığı vardır. Hazret-i Mevlânâ ibaresinden neyin ve kimin kastedildiği anlaşılammış olup Mevlânâ'nın bu minvalde bir eserinin olmadığı da malumdur.

Nüshaların kahir ekseriyeti bir mecmua içerisinde kayıtlı olup müstakil yazma hâlinde çok az nüsha vardır. Özellikle Millet Kütüphanesi'ndeki nüshalar küçük müstakil risale hâlinindedir. Bu mecmualar, mensur dinî- tasavvufî türlerin bir arada olduğu mecmualardır. Umumiyetle elli dört farz, namaz, dua, hadis gibi birtakım dinî eserler kayıtlıdır.

Nüshaların hemen hepsinde soru-cevap kelimeleri kırmızı mürekkeplidir. Çok az sayıdaki nüshada soru-cevap kelimeleri vurgulanmamıştır. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 01267-006, v. 82b-91b'deki nüsha, Milli Ktp. 06 Mil Yz A 744/6, v. 84b-90b'deki nüsha ve yine Milli Ktp. 06 Mil Yz A 315/8, v. 50b-53a'da yer alan nüshalarda soru-cevap kelimeleri, sonradan kırmızı mürekkeple yazılmak üzere ilgili kısımlar boş bırakılmıştır.

Satır sayısı ve mecmuanın ebatına göre varak sayıları değişmektedir. Bazıları cep kitabı ebatında olup daha hacimli görünmektedir. Tespit edilen en hacimli nüsha Edirne Selimiye Ktp. Selimiye Yazmalar, No: 7172, v.1b-41b'de yer alan metindir. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, No: 01498, v.1b-29a'da yer alan *Hâzâ Kitâb-ı Cevāhir-i İslām Fî-Beyân-ı 'İlm-i Hâl* ile Balıkesir İl Halk Ktp. No: 499/02, v.32b-61b'de yer alan nüshalar diğer metinlere nazaran çok daha farklıdır. Bazı nüshalarda baş veya son yapraklar bulunmadığından hacmi belirlenememiştir. Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucamii No: 3513/5, v.107b-113b'de bulunan nüshanın baş ve son yaprakları eksiktir. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi No: 00588-007, v.70b-74a'daki nüshanın sonu eksiktir. Milli Ktp. 06 Hk 4108, v.1b-26b'deki hacimli nüshanın sonu eksik gibidir. Süleymaniye Ktp. Serez, No: 03915-006, v.135b-138b'teki nüsha örneğinde de görüleceği üzere kimi nüshalarda mürekkep akması ve yırtık yaprak müşahede edilir. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY0007070/10, v.81b-88b'deki nüshanın da son yaprağında mürekkep akması sorunu vardır.

93 nüshadan üç tanesinin başlığı yoktur. Bursa İnebey Ktp. H. Çelebi, No: 1189/5, v.104b-116b ve Milli Ktp. 06 Mil Yz A 8261/3, v.159b-169a'da kayıtlı nüshaların başlığı eklenmemiştir. Bursa İnebey Ktp. Ulucamii No: 3513/5, v.107b-113b'deki nüshanın da baş tarafı kopuk olduğundan başlık tespit edilememiştir. Nüshaların 29'u *Hâzâ*

Kitāb-ı Cevāhiri'l-İslām; 19'u *Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām*; 6'sı *Hāzā Kitābü Cevāhiri'l-İslām*; 6'sı *Hāzā Risāle-i Cevāhir-i İslām*; 5'i *Risāle-i Cevāhiri'l-İslām*; 4'ü *Hāzā Cevāhirü'l-İslām*; 3'ü *Cevāhirü'l-İslām*; 2'si *Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām Budur*; 2'si *Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l-İslām u Dīn*; 2'si *Kitāb-ı Cevāhir-i İslām* şeklindedir. Yine *Hāzā Risāle-i Cevāhiri'l-İslām ve bihi Nesta'inü*, *Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām Fī-Beyān-ı 'İlm-i Hāl*, *Hāzā Kitāb-ı Risāle-i Cevāhiri'l-İslām*, *Hāzā Risāletü Cevāhiri'l-İslām*, *Hāzā Şerh-i Kitāb-ı Cevāhiri'l-İslām*, *Hāzā Risāle-i Cevāhiri'l-İslām Budur*, *Hāzā Cevāhirü'l-İslām Hazret-i Mevlānā*, *Hāzā Cevāhirü'l-İslām*, *Cevher-i İslām*, *Hāzā Cevāhir-i İslām*, *Hāzā Cevāhir-i İslām Budur*, *Hāzā İ'tikādnāme-i Mecīd ve Cevāhiri'l-İslām* başlıkları da müşahede edilmektedir.

93 nüshadan sadece 20 nüshanın müstensihisi bellidir. 'Abdu'llāh b. Mü'min, 'Abdu'l-mü'min 'Ömer b. 'Ömer Hâfız 'Ömer Efendi, 'Abdu'r-rızâ bin Kâzım, 'Alî b. Hâcî Sâlih, 'Alî b. Hasen, Ahmed, Ahmed b. İbrâhîm, Ahmed el-Bolevî, Ankaralı Muhammed b. Yûsuf, Bekir İbn Hâcî Yûsuf, İbn İsmâ'il Usta, İsmâ'il b. İbrâhîm, Mollâ Muhammed, Mollâ Sa'îd, Mollâ Turmuş Efendi, Muhammed Hoca ibn Hâcî Ahmed Efendi, Muhammedü'l-Kâmil, Mustafâ b. Ahmed, Mustafâ b. Velî ve Süleymân tespit edilen müstensih adları olup bu zatların kim oldukları tespit edilememiştir.

93 nüshanın 53'ünde istinsah tarihi belli olup bunlardan 10'u 17. yüzyılda, 28'i 18. yüzyılda, 15'i de 19. yüzyılda istinsah edilmiştir. İstinsahı belli en eski tarihli nüsha, Milli Ktp. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp. No: 03 Gedik 17486/2, v.46b-51a'da yer alan nüsha olup H. 1078/ M. 1667-1668 yılında istinsah edilmiştir. Burada "eger sorsalar... eyit" isticvab usulü kullanılmıştır. Lütü Paşa'nın yaşadığı 16. asırda istinsah edilmiş herhangi bir nüshaya rastlanılmamıştır. İstinsah tarihi belli olan diğer en eski tarihli iki nüsha şunlardır. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 05869-002, v.20b-27a'da yer alan nüsha H. Muharrem 1081/ M. Mayıs 1670 tarihlidir. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00003412/4, v.113b-124a'da yer alan nüsha da H. 1081/ M. 1670-1671 tarihlidir. İstinsah tarihi bilinen günümüze en yakın iki nüsha ise H. 1275/ M. 1858-1859 tarihli Milli Ktp. 06 Mil Yz A 8017/1, v.1b-9b'da yer alan nüsha ile H. 14 Şa'bân 1275/ M. 19 Mart 1859'da istinsah edilen Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 07144-006, v.201b-205b'de yer alan nüshadır.

93 nüshanın tertibine baktığımızda metinlerin iki temel kola ayrıldığı görülür. Bunlar "eger sorsalar" ve "eger su'âl itseler" soru kalıbının olduğu nüshalardır. Yine "eger dise", "diseler", soru kalıplı nüshalar da vardır. Nüshaların 37'sinde "eger şorsalar... eyit" kalıbı vardır. Bunlardan biri "eyid" şeklinde dördü "şorsalar" şeklinde imla edilmiştir. Nüshaların 8'i "eger şorsalar... eyit kim"; 6'sı "eger şorsalar... eyit ki"; 4'ü "eger şorsalar... eyit ki/kim"; 2'si "eger şorsalar... cevâb vir ki"; 1'i "eger şorsalar... cevâb; 1'i "eger şorsalar... cevâb eyle ki"; 1'i "eger şorsalar... cevâb eyit" soru-cevap kalıplıdır. 4'ü "eger su'âl itseler... eyit"; 10'u "eger su'âl itseler... eyit ki"; 3'ü "eger su'âl itseler... eyit ki/kim"; 1'i "eger su'âl itseler... eyit ki/cevâb vir ki"; 1'i "eger su'âl itseler... sen eyit ki/kim"; 1'i "su'âl itseler... eyit"; 1'i "su'âl itseler... eyit ki"; 1'i "su'âl itseler... eyit ki/kim, eyitseler... eyit kim"; 3'ü "eger diseler... eyit"; 1'i "eger dise... eyit"; 1'i "diseler... diyesin"; 1'i "mes'ele eger şorsalar... eyit" kalıplıdır. Bazı nüshalarda birden fazla soru-cevap kalıbı kullanılmıştır. Bu nüshalardan 1'i "şorsalar, su'âl itseler... eyit"; 1'i "eger su'âl itseler... eyit kim/ su'âl itseler... eyit ki"; 1'i "eger şorsalar... eyit/ eger diseler... eyit" kalıbıyla tertip edilmiştir. Bir nüshada da "eger şorsalar ile eger su'âl itseler" kalıbı birlikte kullanılmış olup cevap kelimesi yoktur.

No	Kütüphane Kaydı	Varak No:	Başlığı	Müellif	Müstensih	İstinsah Tarihi	Soru-Cevap Kalıbı
1	Manisa İl Halk Ktp. No: 9751/5	44b-49a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	"Eger şorsalar... eyit kim" kalıbı vardır.
2	Erzurum Ktp. Erzurum Yazmalar. No: 785/3	225a-236b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	Baş tarafta soru-cevap yoktur. Sonrasında "eger su'âl itseler" sorusu vardır. Bazen "eyit ki" cevap kalıbı vardır.

3	Hacı Selim Ağa Ktp. Nurbanu Sultan. No: 00101- 002	133b-150a	Hāzā Risāle-i Cevāhiri'l- İslām Budur	-	-	-	“Eger şorsalar... cevāb eyle ki” kalıbı vardır.
4	Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No: 01407-004	90b-96b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l- İslām	-	-	H.1191'den önce/ M. 1777- 1778'den önce	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
5	Bursa İnebey Ktp. Ulucami, No:1140/5	75a-78b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l- İslām	-	-	-	“Eger su'āl itseler... eyit ki” kalıbı vardır.
6	Bursa İnebey Ktp. Ulucamii No: 3513/5	107b-113b	Noksan sayfalar- dan dolayı başlık yok- tur.	-	-	-	Mecmua baştan ve sondan eksiktir. “Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
7	Milli Ktp. Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Ktp. No: 50 Ür 75/7	177a-182b	Risāle-i Cevāhiri'l- İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
8	Süleymaniye Ktp. Laleli, No: 02463- 004	111b-122a	Risāle-i Cevāhiri'l- İslām	-	-	H. 1091/ M. 1680- 1681	“Eger su'āl itseler... eyit ki” kalıbı vardır.
9	Süleymaniye Ktp. Ayasofya, No: 04791-007	41a-44b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l- İslām	-	-	-	“Eger şorsalar ... eyit” kalıbı vardır.
10	Süleymaniye Ktp. Tercüman, No: 00143-001	1b-4a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l- İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit kim” kalıbı vardır.
11	Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi, No: 00239	1b-11a	Hāzā Cevāhi- rū'l- İslām	-	-	H. 1094/ M. 1682- 1683	“Su'āl itseler... eyit ki” kalıbı vardır.
12	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 05100	1b-10b	Hāzā Cevāhir-i İslām	-	-	H. 1157/ M. 1744- 1745	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
13	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 02484-008	106b-110b	Hāzā Şerh-i Kitāb-ı Cevāhiri'l- İslām	-	-	H. 1083/ M. 1672- 1673	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
14	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 03137	1b-16b	Hāzā Risāletü Cevāhiri'l- İslām	-	Ahmed	H. 1167/ M.1753- 1754	“Eger su'āl itseler... eyit kim”, “su'āl itseler... eyit ki” kalıbı vardır. Diğerlerinden daha farklıdır.

15	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 03950-009	143b-152a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H. 1183/ M. 1769-1770	“Eger şorsalar... eyit ki” kalıbı vardır
16	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 01267-006	82b-91b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	İbn İsmā’il Uşta	H. 13 Rebū’l-evvel 1255/ M. 27 Mayıs 1839	“Eger dise... eyit” kalıbı vardır. 84b’dan sonra kırmızı yazılması gereken “eyit dese” sorusu sonradan yazılmak üzere boş bırakılmıştır.
17	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 06491-007	178a-182b	Hāzā	-	-	H. 1210’dan sonra/ M. 1795-1796’dan sonra	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
18	Süleymaniye Ktp. Serez, No: 03915-006	135b-138b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit kim” kalıbı vardır. Mürekkep akmasından dolayı okunamamaktadır.
19	Süleymaniye Ktp. Serez, No: 03923-001	1b-8b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
20	Edirne Selimiye Ktp. Selimiye Yazmalar, No: 7172	1b-41b	Hāzā Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1224/ M.1809-1810	1b-15b arasında “eger şorsalar... eyit” 15b-41b’de “eger diseler... eyit” kalıbı vardır. En hacimli nüsha.
21	Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi No: 00588-007	70b-74a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	‘Abdu’llāh b. Mü’min (?)	H. 1133’dan evvel/ M. 1720-1721’dan evvel	“Eger şorsalar ... eyit” kalıbı vardır. Sonu eksiktir.
22	Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa No: 00774	1b-9a	Cevāhir-rü’l-İslām	-	-	-	“Eger şorsalar ... eyit” kalıbı vardır.
23	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 03805-003	277b-285a	Hāzā Kitābü Cevāhiri’l-İslām	-	-	H.1223/ M. 1808-1809	“Eger şorsalar ... eyit” kalıbı vardır.
24	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 05869-002	20b-27a	Hāzā Kitābü Cevāhiri’l-İslām	-	-	H.Mu-harrem 1081/ M. Mayıs 1670	“Mes’ele eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.

25	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No :05334-002	14a-20b	Hāzā Cevāhir-i İslām Budur	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır. Sonu daha muhtasar.
26	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 07428	1b-6b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l- İslām	-	-	-	“Eger diseler... eyit” kalıbı vardır.
27	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 07144-006	201b-205b	Hāzā Cevāhi- rū’l- İslām	-	Mollā Türmuş Efendi	H. 14 Şa’bān 1275/ M. 19 Mart 1859	“Eger şorsalar... eyit kim” kalıbı vardır.
28	Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, No: 01498	1b-29a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām Fī- Beyān-ı ‘İlm-i Hāl	-	Süleymān (?)	H. 1257/ M. 1841- 1842	İlk varakta “Diseler... diyesin” kalıbı vardır. Diğer nüshalardan çok farklıdır.
29	Balıkesir Ktp. Balıkesir İl Halk Ktp. No: 499/02	32b-61b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l- İslām	-	-	H. 1171/ M. 1757- 1758	“Eger diseler... eyit” kalıbı vardır. Farklı uzun bir metindir.
30	Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. No: 3186/7	99a-103b	Hāzā Kitāb-ı Risāle-i Cevāhiri’l- İslām	-	-	H. 26 Zilkade 1104/ M. 29 Temmuz 1693	“Eger su’āl itseler... eyit ki” kalıbı vardır
31	Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. No: 4773/2	5b-10a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l- İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
32	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler No:BY00001843/2	180b-185b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H. 1171/ M. 1757- 1758	“Eger su’āl itseler... eyit ki” kalıbı vardır.
33	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No:BY00001736/3	45b-51b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l- İslām	-	-	H. 1204’ten sonra (?)/ M. 1789- 1790’dan sonra	“Eger su’āl itseler... eyit” kalıbı vardır.
34	Millet Ktp, A.E. Şeriyeye, No: 342	1b-8a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H. Şevvāl 1221/ M. Aralık 1806- Ocak 1807	“Eger şorsalar... eyit kim” kalıbı vardır.

35	Millet Ktp. A.E. Şeriyye, No: 248	1b-6b	Cevāhi-rü'l- İslām	-	-	H. Safer 1088/M. Nisan-Mayıs 1677	“Su’āl itseler... eyit” kalıbı vardır.
36	Kastamonu Yazma Eser Ktp. KHK No: 804/12	209a-217a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1190/M. 1776-1777	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
37	Konya Yusuf Ağa Ktp. No: :YY00007098/2	136b-139b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H. 1138/M. 1725-1726	Doğrudan “eger şorsalar... eyit” kalıbıyla başlanmış.
38	Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, No: 00566-004	21b-23a	Hāzā Risāle-i Cevāhir-i İslām	-	-	H.1144/M. 1731-1732	“Eger su’āl itseler... eyit ki” kalıplıdır.
39	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 4546/4	17b-23a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır. Baş tarafı farklıdır.
40	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 3027/1	1a-4a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1123/M. 1711-1712	“Eger şorsalar... eyit ki” kalıplıdır.
41	Milli Ktp. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp. No: 03 Gedik 17486/2	46b-51a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	Muştafā b. Velī	H. 1078/M. 1667-1668	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır.
42	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 977/7	46b-53a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	Muḥammedü’l-Kāmil	H. 4 Safer 1252/ M. 21 Mayıs 1836	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır.
43	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 07926-015	61b-77a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	Aḥmed el-Bolevī	H. Cemāzeyi’l-evvel 1173/M. Aralık 1759-Ocak 1760	“Eger su’āl itseler... eyit ki/cevāb vir ki” kalıplıdır.
44	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 8017/1	1b-9b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	Mollā Sa’id	H. 1275/M. 1858-1859	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır.
45	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 8053	25b-36b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1117 (?)/ M. 1705-1706	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır.

46	Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp. No: 2185	125b-133a	Cevher-i İslām	-	-	H. Zilçade 1243/ Mayıs-Haziran 1828	“Eger diseler... eyit” kalıplıdır.
47	Süleymaniye Ktp. Arslan Kaynaradağ, No: 00077-003	78b-84a	Hāzā Kitābü Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1162/ M. 1748-1749	“Eger şorsalar... eyit kim” kalıplıdır.
48	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY0004567/10	196b-200a	Risāle-i Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger su’āl itseler... eyit ki” kalıplıdır.
49	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00002839/3	37b-39a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H. 1129/ M. 1716-1717	“Eger şorsalar... cevāb vir ki” kalıbı vardır.
50	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00003412/4	113b-124a	Risāle-i Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1081/ M. 1670-1671	“Eger su’āl itseler... eyit ki” kalıplıdır.
51	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00001971/2	129b-154b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1177/ M. 1763-1764	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır.
52	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00001519/6	168b-185a	Hāzā Kitābü Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit ki” kalıplıdır.
53	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00001600/4	58b-67a	Hāzā Risāle-i Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger su’āl itseler... eyit ki” kalıplıdır.
54	Süleymaniye Ktp. Mehmet Taviloğlu, No: 00224-002	13b-19a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	H. 1241/ M. 1825-1826	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır.
55	Diyarbakır İl Halk Ktp. No: 962/4	39a-42a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	Bekir İbn Hācı Yūsuf	H. 1119/ M. 1707-1708	“Eger şorsalar... eyit” kalıplıdır.

56	Diyarbakır İl Halk Ktp. No: 903/3	50a-52b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l-İslām	-	'Abdu'r-rızā bin Kāzım	H. Şevvāl 1156/ M. Kasım-Aralık 1743	"Eger şorsalar... eyit kim" kalıplıdır. Mürekkep akmasından ötürü sayfalar okunamamaktadır.
57	Bursa İnebey Ktp. H.Çelebi, No: 1189/5	104b-116b	Başlık yoktur.	-	-	-	"Eger şorsalar... eyit kim" kalıplıdır.
58	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 315/8	50b-53a	Cevāhirü'l-İslām	-	'Abdu'l-mü'min 'Ömer bin 'Ömer Hâfız 'Ömer Efendi	H. 1237/ M. 1821-1822	"Eger şorsalar" ve "eger su'âl itseler" kalıbı birlikte kullanılmış olup cevap kelimesi yoktur. Çoğu yer soru kalıbı için boş bırakılmıştır.
59	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 4888/8	83b-88b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l-İslām	-	Ankaralı Muḥammed b. Yūsuf	H. 1201/ M. 1786-1787	"Eger şorsalar... cevāb vir ki" kalıbı vardır.
60	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 2743	1b-12b	Hāzā Kitābü Cevāhiri'l-İslām	-	-	-	"Eger şorsalar... cevāb" kalıbı vardır.
61	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 3162/7	137b-143a	Hāzā Kitābü Cevāhiri'l-İslām	-	-	-	"Eger şorsalar... eyit ki" kalıbı vardır.
62	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 7107/4	106b-114b	Hāzā Risāle-i Cevāhiri'l-İslām	-	-	H. 1161/ M. 1748	"Eger şorsalar... eyit" kalıbı vardır.
63	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 744/4	72a-80a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l-İslām	-	-	-	"Eger su'âl itseler... sen eyit ki/kim" kalıbı vardır.
64	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 744/6	84b-90b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l-İslām ü Dīn	-	-	-	"Eger su'âl itseler... eyit ki/kim" kalıplıdır. Bazı yerlerde soru kalıpları kırmızı yazılmak üzere boş bırakılmıştır.
65	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 1020/5	77b-80a	Hāzā Risāle-i Cevāhiri'l-İslām	-	İsma'il b. İbrāhīm	H. 1 Receb 1116/ M. 30 Ekim 1704	"Eger su'âl itseler... eyit ki/kim" kalıplıdır.
66	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 8029/2	126b-130b-	Hāzā Risāle-i Cevāhir-i İslām	-	-	H. 1158/ M. 1745-1746	"Eger şorsalar... eyit" kalıbı vardır.

67	Milli Ktp. 06 Hk 4646/2	16b-24a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l- İslām	-	Muṣṭafā b. Aḥmed	H. 7 Ramazan 1116/ M. 3 Ocak 1705	“Eger şorsalar... eyit ki” kalıbı vardır.
68	Milli Ktp. 06 Hk 4854/2	49a-55b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām Budur	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır. Aynı eserin sonu farklı bir nüshası 72b-84a'da tekrar yazılmıştır.
69	Milli Ktp. 06 Hk 3839/2	110b-117b	Hāzā Cevāhi- rū'l-İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
70	Milli Ktp. 06 Hk 4032/2	33b-40b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
71	Milli Ktp. 06 Hk 4108	1b-26b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l- İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit ki/kim” kalıbı vardır. Hacimli olup sonu eksik gibidir.
72	Milli Ktp. 60 Zile 552/2	84b-89b	Risāle-i Cevāhiri'l- İslām	-	-	-	“Eger su'āl itseler... eyit ki” kalıplı olup ilk sayfada kırmızı yazılması gereken sorular boş bırakılmıştır.
73	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 8261/3	159b-169a	Başlık yoktur.	-	'Alī b. Ḥāsen	H. 1254/ M. 1838- 1839	Baş tarafta “eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır. 62b'den sonra farklıdır.
74	Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, No: 00553-001	1b-7b	Hāzā Risāle-i Cevāhiri'l- İslām ve bihi Nesta'inü	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit ki” kalıbı vardır.
75	Nuruosmaniye Ktp. Nuruosmaniye, No: 00059-003	36b-39b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	Aḥmed b. İbrāhīm	H. 11. Rebī'ü- levvel 1135/ M. 20 Aralık 1722	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
76	Milli Ktp. 06 Hk 4871/1	1b-16a	Hāzā Cevāhi- rū'l- İslām	-	Mollā Muḥammed	H. 1154/ M. 1741- 1742	“Eger su'āl itseler... eyit ki/kim” kalıbı vardır.
77	Süleymaniye Ktp. Ondokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fakültesi, No: 00007-004	33b-35b	Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H.1166- 1169/ M. 1752- 1755 arası.	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.

78	Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 02599-003	94a-99a	Hāzā	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit/ eyit ki/kim” kalıbı vardır.
79	Milli Ktp. 06 Hk 3172/8	161a-165a	Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H. 3 Şafer 1252/ M. 20 Mayıs 1836	“Eger şorsalar... eyit ki/ kim” kalıbı vardır.
80	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00006457/2	58a-62a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l- İslām u Dīn	-	Muhammed Hoca ibn Hācı Aḥmed Efendi	H. 20 Muḥar- rem 1248/ M. 19 Hazi- ran 1832	“Su’āl itseler... eyit ki/ kim”, “eyitseler... eyit kim” kalıbı vardır.
81	Süleymaniye Ktp. İzmir, No: 00821- 004	65a-73a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām Budur	-	-	H.1233/ M. 1817- 1818	“Eger şorsalar... eyid” kalıbı vardır.
82	Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez, No: 00067	1b-12a	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... cevāb eyit” kalıbı vardır. Eserin sonu eksiktir.
83	Süleymaniye Ktp. Osman Huldi Öztürk, No: 00028-001	1b-3b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	H. Zilhicce 1107/ M. Temmuz 1696	“Eger şorsalar... eyit ki/ kim” kalıbı vardır.
84	Kütahya Vahid Paşa Ktp. Vahid Paşa, No: 1271	2a-6b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger su’āl itseler... eyit” kalıbı vardır.
85	Millet Ktp. A.E. Şeriyye, No: 0 342	1b-6b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
86	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 4024/2	86a-93b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Şorsalar, su’āl itseler... eyit” kalıbı vardır.
87	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY0007070/10	81b-88b	Hāzā Risāle-i Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger su’āl itseler... eyit ki” kalıbı vardır. Son sayfa silik hâldedir.
88	Milli Ktp. 06 Hk 1740/2	152a-155b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l- İslām	-	‘Alī b. Hācı Şālih	H. 1107/ M. 1695- 1696	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.

89	Milli Ktp. 06 Mil Yz A 11227/2	19b-25b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
90	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY00007589/3	16b-33b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger su’al itsele... eyit” kalıbı vardır.
91	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No: BY0008140/14	67b-72b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger su’al itsele... eyit” kalıbı vardır.
92	Millet Ktp. A.E. Şeriyye, No: 0 248	1b-5b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.
93	Şahsî Koleksiyonumuz	1b-10b	Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām	-	-	-	“Eger şorsalar... eyit” kalıbı vardır.

Cevāhirü’l-İslām ismiyle kayıtlı, farklı türden ilmihâl fıkıh yazmaları da vardır. Bunlar daha hacimli olup tespit edilen nüshaları şunlardır: *Hāzā Kitāb-ı Cevāhirü’l-İslām*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, No:BY0000006528, 68 v. *Hāzā Risāle-i Cevāhirü’l-İslām ve Şerhü’l-İmān Beyānundadır*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 5020/20, v. 201a-206b.

Kitāb-ı Cevāhiri’l-İslām’ın litografi ve matbu nüshaları da bulunmaktadır. Bu adla kayıtlı başka eserler de⁹ vardır. Çalışmamızda yalnızca yazmalar üzerinde durulduğundan matbu nüshalara temas edilmemiştir. Taşbaskı nüshaya bir örnek olarak Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, No: 00322-003, s. 66-94’te kayıtlı nüshayı örnek gösterebiliriz. Bu nüsha “eger şorsalar... eyit” kalıbıyla yazılmıştır. Matbu nüshaya örnek olarak Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, No: 06406-001, s. 1-7’de yer alan İstanbul baskısı nüshayı gösterebiliriz.

4. Metin

Anlaşılabileceği üzere anonimleşen nüshalar, temelde aynı kurgu üzerine bina edilse de kelimeler, tertibi, soru-cevaplar büyük ölçüde birbirinden farklıdır. Bu nedenle tüm nüshaları esas alarak tenkidli metin kurmak çok güçtür. Esas alınan üç nüshanın bile ne kadar karmaşık ve farklı olduğunu dipnotlardan anlamak mümkündür.

4.1. Nüshaların Tavsifi

Metin neşrinde esas aldığımız nüsha şahsî kitaplığımızda bulunmaktadır. Zira diğer nüshalara kütüphanelerde ulaşmak mümkün olduğundan bu nüsha uygun görülmüştür. Mezkur yazma, tarafımızca satın alınan 18 varaklık bir mecmua içerisinde 1b-10b varakları içerisinde yer almaktadır. Dağık, yırtık bir karton kapak içerisinde, şirazesini kopuk, iğneyle dikilmiş bir durumda olan mecmua 16.0 cm x 22.0 ölçülerindedir. Başlık, ser-levhada, *Hāzā Kitāb-ı Cevāhir-i İslām* olarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müellif yahut müstensih olabilecek herhangi bir isme rastlanılmamıştır. Harekeli nesih hattıyla yazılan her varakta 11 satır vardır. Başlık, sayfa cetvelleri ve soru-cevap kelimeleri ile bazı özel adlar kırmızı mürekkepledir. 11b-21a varakları arasındaki mecmuanın ikinci metni *Hāzā Kitāb-ı Meymûnî Bânûn Budur* mensuresine göre müstensih, daha titiz davranmıştır. Diğer metne göre imla hataları daha azdır. Yine de çok da titiz davranmadığını söyleyebiliriz. Ne zaman yazıldığı bilinmeyen bu ilmihâlin 18-19. asırda mecmuaya istinsah edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Metin neşrinde İ harfi ile kodlanmıştır.

9 Öm: H. 1264/ M. 1848’de Tabhane-i Âmiri’de basılan matbu nüshanın içinde Miftahü’l-cenne, Mızraklı ilmihâl ve Cevāhirü’l-İslām adlı eserler vardır. Bu metin değerlendirdiğimiz eserlerden farklıdır.

Edisyon kritik için seçilen ikinci nüsha, 252 varaklık pek çok yaprağı eksik olan bir mecmua içerisinde, sonradan verilen sayfa numarasına göre 33b-35b varakları arasındadır. Mecmua, Süleymaniye Ktp. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi koleksiyonunda 00007-004 yer numarasıyla kayıtlıdır. Çeşitli dini eserlerin risalelerin kayıtlı olduğu mecmuada yazı tipi her eserde farklıdır. *Kitâb-ı Cevâhir-i İslâm*, harekeli nesihle yazılmış olup cetvelsiz her yaprakta satır sayısı 16-17 arasında değişmektedir. Ser-levhadaki eser adı ve “eger” kelimesinde bazen kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bu nüshada da müellif bilgisi olmadığı gibi müstensih de meçhuldür. Yazılış tarihi, metnin sonunda yalnızca Fî-Ramazân olarak bildirilmiş, tarih yazılmamıştır. Mecmuadaki diğer bazı mensur dini risalelerde H. 1166-1168-1169/ M. 1752-1753-1754-1755 tarihleri vardır. Bu metnin zikredilen tarihlerden birinde istinsah edildiğini düşünmekteyiz. *Cevâhir-i İslâm*’dan hemen sonra elli dört farz hakkında risale vardır. Bu nüsha şahsî koleksiyonumuzdaki metinden çok daha kısa olup kimi sorular ve cevaplar da eksiktir. Yine bazı yerlerde olan soru ve cevaplar da İ nüshasında yoktur. Bu nüsha, tenkidli neşirde O harfiyle kodlanmıştır.

Yukarıdaki iki nüshaya ek olarak üçüncü bir nüsha daha eklenmiştir. Milli Ktp. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp. No: 03 Gedik 17486/2, v.46b-51a’da kayıtlı *Hâzâ Kitâb-ı Cevâhiri’l- İslâm*, tespit edilen en eski tarihli nüsha olduğu için tenkidli neşre dahil edilmiştir. Yalnızca ilk birkaç varakı diğer nüshalarla örtüşen bu nüsha, ilk ikisinden daha farklı ve muhtasardır. Değişen kısımlar nüshaya dahil edilmemiştir. Mustafâ b. Velî tarafından istinsah edilen nesih hatlı risale, H. 1078/ M. 1667-1668’de istinsah edilmiştir. “Eger şorsalar... eyit” kalıbıyla yazılmıştır. Metin neşrinde A harfiyle kodlanmıştır.

4.2. Hâzâ Kitâb-ı Cevâhir-i İslâm Budur¹⁰

Bismi’llâhi’r-raḥmani’r-raḥîm

Elḥamdü’li’llâhi Rabbi’l-’âlemîn ve’s-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ seyyidînâ Muḥammedin ve âlihi ve şaḥbihi ecma’în. Ammâ bilgil ve âgâh olğil ki her mü’min mü’mine îmân ve İslâm ‘ilmiñ öğrenmek farzdur.¹¹ **Eger şorsalar**¹² Müslimân mısın **eyit** Elḥamdü’llâh. **Eger şorsalar** Elḥamdü’llâh dimenüñ ma’nâsı nedir. **Eyit** Allâhu Te’âlâ’yı ululamak¹³ ve şükr¹⁴ itmekdür.¹⁵ **Eger şorsalar** Allâhu Te’âlâ’yı¹⁶ bilür misin. **Eyit** bilürem. **Eger şorsalar** Allâh’ı¹⁷ nice bilürsin. **Eyit**¹⁸ ibtidâsı ve intihâsı yokdur ve cemî’ şifatlardan muttasıf ve noḡsan şifatlardan¹⁹ berî ve münezzehdür²⁰ ve hiç bir nesneye beñzemez zîrâ ve noḡsânı yokdur Qadîm’dür cihetden²¹ ve mekândan münezzehdür.²² **Eger şorsalar** mü’min misin veyâ Müslimân mısın. **Eyit** hem mü’minem ve hem Müslimânım. **Eger şorsalar** mü’min kimdür. **Eyit** Allâhu Te’âlâ’ya kemâl-mertebeyeye inanup ve i’tikâd idendür. **Eger şorsalar** müslim kimdür. **Eyit** küfürden ve şirk itmeden kaçandur.²³ **Eger şorsalar** kimiñ zürriyetindensin. **Eyit** Âdem Peyğamber²⁴ ‘aleyhi’s-selâmin zürriyetindenim.²⁵ **Eger şorsalar** kimiñ²⁶ milletindensin. **Eyit** İbrâhîm Ḥalîlu’llâh²⁷ milletindenim.²⁸ **Eger şorsalar** kimiñ ümmetindensin.²⁹ **Eyit** âhir zamân peyğamberi Muḥammedin el-Muştafâ³⁰ şalla’llâhu Te’âlâ ‘aleyhi

10 Metin neşrinde klasik transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Daha hacimli olan İ nüshası temele alınmış olup muhtasar hâldeki O ve A nüshalarındaki farklar da dipnotta gösterilmiştir. O nüshasının son bölümü dipnotta belirtilmiş olup A nüshasının farkı büyük olduğu için dipnotta alınmamıştır. Nüshalardaki kırmızı mürekkepli ibareler siyah punto ile gösterilmiştir. Varak numaraları köşeli parantez içerisinde [ ] klasik neşirlerden farklı olarak sayfanın sonunda verilmiştir. Müstensih hatasından kaynaklı imla hatalarına müdahale edilmiş ve orijinal hâli de dipnotta belirtilmiştir. Eksik yazılan kelime ve ekler tamir edilmiş ve [ ] içerisine alınmıştır. Ek ve kelimelerin imlaında nüshalara bağlı kalınmış ve dil özelliklerini yansıtabilmek adına çift imlalara müdahil olunmamıştır. Arapça âyet, dua ve sözler transkribe edilerek italik yazılmıştır.

11 Bu cümle A ve İ nüshalarında yoktur.

12 Bu kelime A ve İ nüshasında geçtiği tüm yerlerde “şorsalar” şeklindedir. Tüm geçtiği yerlerde O nüshası esas alınmıştır.

13 O: ögmekdür

14 O: şükür

15 A: Allâh’ı ögmekdür.

16 A ve O: bu kelime yoktur.

17 A ve İ: bu kelime yoktur.

18 İ: bu kelime yoktur.

19 İ: bu üç kelime yoktur.

20 O: berîdür

21 O: zamândan

22 A: Eyit Ḥalîksüz ve hiç nesneye beñzemez ve nişânsuz ve Qadîm cihetden ve zamândan ve mekândan münezzehdür.

23 A ve O: “münezzehdür” kelimesinden bu kısma kadarki bölüm yoktur.

24 A: Nebî’nüñ

25 A: bu kelime yoktur.

26 A ve O: kañğı

27 A: Peyğamber

28 A: milletinden/ İ: millet-i Resûlu’llâh’ıñ milletindenim.

29 A: bu soru yoktur.

30 O: eyit Muḥammed Muştafâ

ve sellem ümmetindenim.³¹ **Eger şorşalar** i'tikâdda mezhebin kimdir.³² **Eyit** ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atdur.³³ **Eger şorşalar** kanğı mezhebdeniş.³⁴ **Eyit** İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Küfî Nu'mân ibn Sâbit mezhebinden.³⁵ **Eger şorşalar** cümle³⁶ mezheb kaçdur. **Eyit** dördür evvelki³⁷ İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe.³⁸ **Eyit**³⁹ **ikinci** İmâm Şâfi'î.⁴⁰ **Üçüncü** İmâm Mâlik **dördüncü** İmâm Ahmed Hanbelî⁴¹ rahmetu'llâhi 'aleyhim ecma'in ve bu dört mezheb kaçdur ve toğrıdur.⁴² **Eger şorşalar** Ebû Hanîfe mezhebi kimden öğrendi. **Eyit** İmâm Hammâdî'den Hammâd⁴³ İmâm 'Alkama'dan 'Alkama İmâm İbrâhîm'den İmâm⁴⁴ İbrâhîm 'Abdu'llâh ibn Mes'ud'dan⁴⁵ 'Abdu'llâh ibn Mes'ud⁴⁶ Hazret-i Resûl'dan⁴⁷ ve⁴⁸ Hazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm⁴⁹ Hazret-i⁵⁰ İbrâhîm'den Hazret-i İbrâhîm Hazret-i Nüh'den Hazret-i Nüh dağı⁵¹ Şit'den ve⁵² Hazret-i Şid dağı⁵³ Hazret-i Âdem'den Hazret-i Âdem dağı⁵⁴ Hazret-i⁵⁵ Cebrâ'il'den Hazret-i⁵⁶ Cebrâ'il dağı⁵⁷ Hazret-i⁵⁸ Mîkâ'il'den Hazret-i⁵⁹ Mîkâ'il dağı⁶⁰ Hazret-i⁶¹ İsrâfil'den Hazret-i⁶² İsrâfil dağı⁶³ Hazret-i⁶⁴ 'Azrâ'il'den Hazret-i⁶⁵ 'Azrâ'il dağı⁶⁶ Hazret-i Rabbi'l-'âleminden. Nitekim Kelâm-ı kadimde⁶⁷ ve Furkân-ı 'azimde⁶⁸ buyurur. *İnne'llezine 'inda'llâhi'l-İslâm.*⁶⁹ **Eger şorşalar** İslâm nedir.⁷⁰ **Eyit** Allâhu Te'âlâ'nun⁷¹ buyurduğu nesnelere boyun eğüp⁷² ve men' itdüğü⁷³ nesnelere kaçmadır.⁷⁴ **Eger şorşalar** imân nedir. **Eyit** dil ile ikrâr kalb ile taşdik itmekdür.⁷⁵ Allâhu Te'âlâ'nın⁷⁶ birliğine ve Resûl'ullah'ın⁷⁷ haq peygamberliğine ve cümle⁷⁸ meleklerine ve kitâblarına⁷⁹ cennet ve cehennem⁸⁰ şıra ve mîzân ve hisâb ve 'azâb ve kabri ölenleri giri dirilmesine ve kıyâmet gününe ve eger hayr u şer ve cümlesi Allâhu Te'âlâ'nın taqdiriyle olduğuna inanmadır.⁸¹ **Eger şorşalar**

31 A: bu cevap yoktur.

32 A ve O: bu soru yoktur.

33 A ve O: bu cevap yoktur.

34 İ: 'amelde kanğı mezhebdeniş.

35 O: Ebû Hanîfe mezhebindenim. / İ: Ebû Hanîfe mezhebindenim rahmetu'llâhi 'aleyhi.

36 O: bu kelime yoktur.

37 A: evvel

38 O: bu iki kelime yoktur.

39 A: bu kelime yoktur.

40 İ: Şâfi

41 İ: bu kelime yoktur.

42 O ve İ: "rahmetu'llâhi" kelimesinden buraya kadarki kısım yoktur.

43 A: "öğrendi" kelimesinden buraya kadarki kısım yoktur.

44 O ve İ: bu kelime yoktur.

45 O: İmâm 'Abdu'llâh'dan / İ: Ebû Hüreyre'den

46 O: İmâm 'Abdu'llâh / Ebû Hüreyre dağı Mes'ud'dan Mes'ud dağı

47 O: Resûl Hazretleri

48 İ ve O: bu kelime yoktur.

49 İ ve O: bu kelime yoktur.

50 İ ve O: bu kelime yoktur.

51 A: bu kelime yoktur.

52 İ ve O: bu kelime yoktur.

53 A: bu kelime yoktur.

54 İ: Hazret-i Resûl'den buraya kadarki kısım İ nüshasında yoktur. / A: şâfi

55 O: bu kelime yoktur.

56 İ ve O: bu kelime yoktur.

57 A: bu kelime yoktur.

58 O: bu kelime yoktur.

59 O: bu kelime yoktur.

60 A: bu kelime yoktur.

61 O: bu kelime yoktur.

62 O: bu kelime yoktur.

63 A: bu kelime yoktur.

64 O: bu kelime yoktur.

65 O: bu kelime yoktur.

66 Cebrâ'ilden buraya kadarki kısım İ nüshasında yoktur.

67 İ: kadimde

68 O ve İ: bu üç kelime yoktur.

69 "Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır." (Âl-i İmrân sûresi, 19. âyet)

70 Bu soru İ nüshasında yoktur.

71 A: Te'âlâ

72 A: dönüp

73 O: eyledüğü

74 Bu cevap İ nüshasında yoktur.

75 O: ikrâr idüp ve gönül ile inanmadır.

A: eyit ikrâr itmekdür dil ile ve gerçek gönül ile Allâh'ın birliğine ve Resûl'ün haqlığına cennet ve şarı hisâb ve terâzû ve şıra ve kabir 'azâbı ve ölenlerin dirileceğini bilmekdür.

76 O: bu kelime yoktur.

77 O: Resûl'ün

78 O: bu kelime yoktur.

79 O: bu kelime yoktur.

80 O: şaru

81 O: cennet ve şaru şarı ve hisâb kabir ve 'azâb şıra ve mîzân ve ölenlerin yine dirilecektür.

īmānıñ başı nedir. **Eyit** Lā-ilāhe illā'llāh Muḥammedü'r-Resūlu'llāh'dür.⁸² **Eger şorşalar** īmānıñ teni nedir. **Eyit**⁸³ beş vaqt namāzdir. **Eger şorşalar** īmānıñ yüregi⁸⁴ nedir. **Eyit** zıkrū'llāhdur. **Eger şorşalar** īmānıñ nūrı nedir.⁸⁵ **Eyit** toğrı⁸⁶ söz⁸⁷ söylemekdür.⁸⁸ Nitekim helāk iden yalan söylemekdür. **Eger şorsalar** īmānı ḥarāb iden nedür. **Eyit** namāzı terk itmekdür. Kim ki namāzı terk itdiyse taḥkīk dīnini yaqdı. **Her kim** beş vaqt namāzı cemā'atle kılsa Allāhu Te'ālā ol kişiyi biñ şehīd şevābını vire. **Ve daḥı** her kişi kim namāza yardım itse ya bir loqma virse yetmiş kerre Ka'be'ye gitmiş olur. Ve daḥı Peyğamberimiz buyurur kim selām vireñ Yahūdilere ve Naşrānilere selām virmeñ benim ümmetim Yahūdilerine anlar kim bī-namāzdu.⁸⁹

Eger şorşalar īmānıñ ḥükmi nedir. **Eyit** Allāhu Te'ālā'nıñ 'azābundan emīn olmayup ve raḥmetinden ümīdin kesmemekdür. **Eger şorşalar** şıfat-ı īmān nedir. **Eyit** āmentü bi'llāhi ve melā'iketihı ve kütübihı ve resūlihı ve'l-ıyevmi'l-āhıri ve bi'l-ḳaderi ḥayrihi ve şerrihi mina'llāhi Te'ālā ve'l-ba'su bade'l-mevt.⁹⁰ **Eger şorşalar** īmānıñ yaprağı nedir. **Eyit** taḳvādur. **Eger şorşalar** īmānıñ derisi nedir. **Eyit**⁹¹ ḥayādur. **Eger şorşalar**⁹² īmānıñ yemişi nedir.⁹³ **Eyit** orucdur.⁹⁴ **Eger şorşalar** īmānıñ ilki nedir **eyit** du'adır.⁹⁵ **Eger şorşalar** īmānıñ göbegi nedir **eyit** ihlāsdır.⁹⁶ **Eger şorşalar** īmānuñ vaṭanı nedir **eyit** mü'minler gönliüdür.⁹⁷ **Eger şorşalar** īmānıñ sende midir ya sen īmānda mısın.⁹⁸ **Eyit** īmān bendedir ve ben īmānlıyım ben mü'minem īmān benim şıfatumdur.⁹⁹

Eger şorşalar īmān kaç dürlüdü.¹⁰⁰ **Eyit** beş dürlüdü.¹⁰¹ **Evvel**¹⁰² ferişteḥler īmānidur aña īmān-ı matbū'¹⁰³ dirler. **İkinci**¹⁰⁴ peyğamberler īmānidur aña īmān-ı ma'sūm dirler. **Üçüncü** mü'minler īmānidur aña īmān-ı maḳbūl dirler.¹⁰⁵ **Dördüncü**¹⁰⁶ mübtediler īmānidur aña īmān-ı mevḳūf dirler. **Beşinci**¹⁰⁷ münāfıḳlar īmānidur aña īmān-ı merdūd dirler.¹⁰⁸

Eger şorşalar īmān a'zādan kaç yirdedür. **Eyit** kim dört yerdedür¹⁰⁹ Evvel¹¹⁰ gönüldedir. Nitekim kelām-ı ḳadimde¹¹¹ buyurur. *Mā kezebe'l-fu'adu mā'e.*¹¹² **İkinci** ḳalbedür¹¹³ nitekim kelām-ı ḳadimde buyurur. *Ḥabbebe ileykumu'l-īmāne ve zeyyenehu fi ḳulūbikum*¹¹⁴ **Üçüncü** gögsündedir. Nitekim kelām-ı ḳadimde¹¹⁵ buyurur. *Efemen şeraḥa'llāhu şadrahu li'l-islāmi fehuve 'alā nūrin min rabbihi*¹¹⁶ **Dördüncü** dildedir. Nitekim kelām-ı ḳadimde¹¹⁷ buyurur. *İnnemā yetezekkeru ulu'l-elbab.*¹¹⁸ **Eger şorşalar** īmān cem'idir yoḥsa tağılımış mıdır **eyit** Allāhu Te'ālā ḳatında cem'idir ḳullar arasında tağılımışdır.¹¹⁹

82 İ ve O: Resūlu'llāh

83 İ: bu kelime yoktur.

84 İ ve O: sözi

85 O: bu soru yoktur. / A: nūr-ı īmān

86 İ ve O: doğrı

87 İ ve O: bu kelime yoktur.

88 O: bu cevap yoktur.

89 O ve İ: "nitekim helāk" kelimesinden buraya kadarki kısım O ve İ nüshalarında yoktur.

90 O: "ve'l-ba'su bade'l-mevt" kısmı yoktur. / A: "Eger şorşalar īmānıñ ḥükmi nedir" sorusundan itibaren buraya kadarki kısım A nüshasında yoktur.

91 İ: bu kelime yoktur.

92 İ: bu kelime eksik imla edilmiştir.

93 A ve O: bu soru ve cevabın yeri farklıdır.

94 O: oruç tutmaḳdır.

95 Bu soru ve cevap İ nüshasında yoktur.

96 Bu soru ve cevap İ nüshasında yoktur. / A: bu soru ve cevap bir öncekiyle yer değıştirmiştir.

97 O ve İ: bu soru ve cevap yoktur.

98 O: "ya sen īmānda mısın" kısmı yoktur.

99 Bu soru ve cevap İ nüshasında yoktur. A: eyit ben īmānlıyım ve īmān benim bendedür ve ben mü'minem īmān benim şıfatumdur.

100 İ ve O: kaçdur.

101 O: dördüdür / İ: beşdür.

102 İ ve O: biri

103 İ: mesbū'

104 O: biri

105 O: bu üçüncü madde yoktur.

106 O: ve biri daḥı

107 O: ve biri daḥı / bu kısım bir öncekiyle yer değıştirmiştir.

108 A: dördüncü ve beşinci maddeler yer değıştirmiştir.

109 İ: bu cevap yoktur.

110 İ: biri

111 ḳadimde

112 "Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı." (Necm sûresi, 11. âyet)

113 İ: ḳalbindedir

114 "Allah size imanı sevdi, onu kalplerinizde süsledi..." (Hucurat sûresi, 7. âyet)

115 İ: ḳadimde

116 "Allah kimin gönünü İslam'a açmışsa, o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı?" (Zümer sûresi, 22. âyet)

117 İ: ḳadimde

118 "Fakat bunu ancak akıl ve vicdanı temiz olanlar idrak eder." (Rad sûresi, 19. âyet)

119 Bu soru ve cevap İ nüshasında yoktur.

Eger şorşalar imānı yıkan nedir. **Eyit** beş¹²⁰ vakt namāzı terk itmektir ve daḥı¹²¹ **Peygamberimiz** şalla'llāhu Te'ālā 'aleyhi ve sellem¹²² şöyle¹²³ buyurdu ki¹²⁴ selāmı ancak mü'minlere virin ammā kāfirlere ve yahūdilere virmen. Ve benim ümmetim yahūdilerine selām virmen diyü buyurdu.¹²⁵ Eyitdiler yā Resūlu'llāh seniñ ümmetiñ yahūdileri kimlerdür. **Eyit**[di] beş vākit namāzı terk idenlerdür ne'üzü bi'llāhi Te'ālā¹²⁶ ve daḥı¹²⁷ şemsü'l-ümmetihi rahmeti'llāhi 'aleyhi şöyle rivāyet ider ki her ere ve her 'avrete imān ve İslām 'ilmin bilmesi lāzım ve mühimdür.¹²⁸

Eger şorşalar bilmese ve öğrenmese¹²⁹ taḫşirāt itse namāzı namāz olmaz. Ve orucu oruc olmaz¹³⁰ ve nikāhı ve dīni ve imānı dürüst olmaz. Eyledüğü 'ibādetiñ ašlā fā'idesi olmaz ve¹³¹ öldüğü vākit Müslümānlar kabrine¹³² komayalar ne'üzü bi'llāhi Te'ālā min zelike ve¹³³ her kişiye borcdur ki ehline¹³⁴ ve 'ıyāline dīn-i İslām 'ilmin öğrenüp ve ögrede. Bir kişi hatununa dīn-i İslām 'ilmin öğretmese¹³⁵ taḫşirāt itse yarın kıyāmet gününde su'āl ve mu'azzab olunur.¹³⁶ **Ve daḥı** 'avretlere¹³⁷ cā'izdür ki erinden destürsüz taşra çıkup bir 'ulemāya varup¹³⁸ dīn ve İslām 'ilmin ögrene. Zīrā āhıretde üç kişiye katı 'azāb olurlar. Evvel ataya ikinci qarındaşa üçüncü ere. N'ičün dīn-i İslām 'ilmin öğretmedüñiz diyeler imdi ehl-i İslām olan öğrenüp öğretmek gerek her kim ihmāl ü taḫşirāt itse yāhūd kendüsi bilüp şoranlara öğretmese ne'üzü bi'llāhi baḫıldür zulmünde qalmışdır. İmdi bugün fırsat elde iken ve 'aql başda iken ve cān tende iken öğrenüp ve öğretmek gerek.¹³⁹

Eger şorşalar Müslimān mısın eyit Elḫamdü'llāh.¹⁴⁰ **Eger şorşalar** ne zamāndan beri Müslimānsın. **Eyit** kālū belā zamānından berü¹⁴¹ Müslimānım. **Eger şorşalar** kālū belā dimek¹⁴² ne dimektir. **Eyit** kaçan Allāhu Te'ālā Ḥazret-i¹⁴³ Ādem **peygamber** 'aleyhi's-selāmıñ belinden cemī' insānı¹⁴⁴ çıkarup **daḥı** mükellef kılup *elestü bi-rabbiküm* diye buyurur.¹⁴⁵ Ya'nī ben sizin¹⁴⁶ Rabbiñiz degil miyem didikde belī rabbimizsiñ diyüp çağrışdılar başların¹⁴⁷ secdeye kodılar.¹⁴⁸

İslām'ıñ şartları beşdür.¹⁴⁹ **Evvelki eşhedüen lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedü enne Muḫammeden 'abduhu ve resūluhu** [6a] **İkinci** beş vakt namāzdır. **Üçüncü** Ramazān-ı şerīfiñ orucun tutmaqdır. **Dördüncü** zekāt virmeğdür. **Beşinci** Ka'be'ye varmağdır eger parası ğanī ise. **Eger şorşalar** abdestde sünnet teyemmümde farz nedir. Cevāb **eyit** niyyet eylemeğdür. **Eger şorşalar** her namāziñ rukū'ı ve sücüdü vardır. Cenāze namāzinuñ n'ičün yokdur. Cevāb **eyit**

120 O: bu kelime yoktur.

121 İ: bu kelime yoktur

122 O: Peygamber 'aleyhi's-selām

123 O: bu kelime yoktur.

124 O: buyurur

125 O: buyurur selām viriñ mü'minlere ammā Yahūdilere ve Naşrānilere selām virmen huşušen benüm ümmetim Yahūdilerine selām virmen anlar çiyānlardandır.

126 O: bu soru ve cevap yoktur.

127 A: "İmān-ı merdūd dırler" kısmından buraya kadarki kısım A nüshasında yoktur.

128 O: 'aleyhi eydür her kişiye er ve 'avrete imān-ı İslām 'ilmin bilñ lāzımdır.

129 İ: eger

130 İ: bu iki kelime yoktur.

131 O: "Eyledüğü 'ibādetiñ ašlā fā'idesi olmaz ve" bu ibare yoktur.

132 O: maḫberine

133 O: "ne'üzü bi'llāhi Te'ālā min zelike ve" bu ibare yoktur.

134 O: bu kelime yoktur.

135 İ: "öğrenüp ve ögrede bir kişi hatununa dīn-i İslām 'ilmin öğretmese" bu ibare yoktur.

136 O: gününde mes'ul olur.

137 O: hatununa

138 O: destürsüz faḫīte vara

139 A: Bu kısım A nüshasında şöyledir: "İmām şemsü'l-ümmeti eydür. Her er ve her 'avrete şıfat-ı imānı şorsalar bilmese ve öğrenmege taḫşirāt itse ne namāzı kabül olur ve ne orucu ve ne dīni revā olur ne ne nikāhı. Ve her kişiye borcdur ki ehline ve 'ıyāline imān ve İslām ögrede. Eger taḫşirāt itse 'avret cā'izdür. Eri destürsüz faḫīya varup 'ilm ögrene bir 'avret şerā'it-i imān ve İslām bilmese āhıretde üç kişiye 'azāb olur. Bir ataya ve bir qarındaşa ve erine. N'ičün men' idüp öğretmedüñüz deyü." Bu kısımdan itibaren metin tamamen değıştigiñden genel çerçeveyi bozmamak adına dahil edilmiştir.

İ: "Zīrā āhıretde üç..." kısmından buraya kadarki kısım İ nüshasında yoktur.

140 Mükerrer

141 Çift imla

142 O: bu kelime yoktur.

143 O: eyit Allāhu Te'ālā ḫazretleri dükeli insān

144 O: bu kelime yoktur.

145 İ: mükellef şorar elestü bi-rabbiküm ya'nī

146 İ: sizin

147 O: diyü başların

148 Bu kısımdan sonrası O nüshasında yoktur. Geri kalan muhtasar kısım O nüshasında şöyledir:

Mesā'ili İmām A'zam ḫazretlerinden mervüdür ki imām olan kişiye dört mes'ele şorsalar eger bilmezse imāmeti cā'iz olmaz. Eger şorsalar bizim imāmımız sensin yā seniñ imāmın kimdür. Eyit Qur'an'dur. Eger şorsalar biz şaḫa uyarız sen kime uyarısın. Eyit Resūlu'llāh'a uyarım Eger şorsalar bizim namāzımız seniñle tamām olur ya seniñ namāziñ kimiñle tamām olur. Eyit Muḫammedü'l-Muştafā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemiñ sünnetiyle tamām olur. Eger şorsalar sen bize namāz kılursın yā sen kime namāz kılar[sın]. Eyit ben sizin nā'ibiñizin ben kendüm kıluram. Siziñ için niyyet iderem diye. Her kim bu dört su'ale cevāb virmezse ol kimseniñ imāmeti cā'iz olmaz. Şerā'itü'l-İslām beşdür. Evvelkisi eşhedüen lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedü enne Muḫammeden 'abduhu ve resūluhu. İkinci beş vakt namāzdır. Üçüncü mālī var ise zekāt virmeğdür. Dördüncü Ramazān ayında oruc tutmağ. Beşinci Ka'be'ye varmağdır. Temmetü'r-risāle Fī Ramazān.

149 Soru cümlesi eksiktir.

yarın kıyâmet gününde kâfirlere katı ‘azâb olunur. Allâhu Te’âlâ’dan gayrıya secde itdükleri n’içün zîrâ cenâze [6b] namâzı ancak bir du’âdur şalât ey namâz degildir. Secde itse şalât olur şalâtdan gayrıya secde itmek câ’iz degildir. Secde iderlerse kâfir olurlar ne’üzü bi’llâh. **Eger şorşalar** gündüz ihfâ ile okurlar gece n’içün cehr ile okurlar. Cevâb **eyit** hazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm öylece emr eyledi. **Eger şorşalar** ezân ve ikâmet nedir. **Eyit** sünnet-i mü’ekkededir. **Eger şorşalar** şabâh namâzın kim kıldı. Cevâb **eyit** Âdem [7a] **peygamber** ‘aleyhi’s-selâm kıldı. **Eger şorşalar** öğle¹⁵⁰ namâzın evvel kim kıldı. **Eyit** İbrâhîm **peygamber** ‘aleyhi’s-selâm kıldı. **Eger şorşalar** ikinci namâzın evvel kim kıldı. **Eyit** Yunûs **peygamber** ‘aleyhi’s-selâm kıldı. **Eger şorşalar** aḥşam namâzın evvel kim kıldı. **Eyit** ‘İsâ **peygamber** ‘aleyhi’s-selâm kıldı. **Eger şorşalar** yatsu namâzın evvel kim kıldı. **Eyit** Mûsâ **peygamber** ‘aleyhi’s-selâm kıldı. **Eger şorşalar** vitr-i vâcib [namâzın] evvel kim kıldı. **Eyit** **Muḥammed** Muḥtafâ şalla’llâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem kıldı. **Bâbü’-l** [7b] **e’immetihü** eydür. Eger bir kimseyi imâm eylemek dileseler bu mes’eleleri şoralar.¹⁵¹ Eger bilürse imâm ideler. Eger bilmez ise imâm itmeyeler. Her kim bu mes’eleleri bilmeyen âdemün ardında namâz kılanlar ‘âlim olıcaḥ olursa ba’zı e’imme katında namâzların döndürelor. Ümmetün ümmiye ve şâhib-i ‘özrün şâhib-i ‘özre imâmeti câ’izdür. Gayrıya câ’iz degildir. **Eger şorşalar** kendün içün mi kılarışın veyâ cemâ’at içün mi kılarışın. **Eyit** kendim içün namâzı kılarım ammâ cemâ’at içün niyyet iderim. [8a] **Eger şorşalar** cemâ’at saḡa uyar ya sen kime uyarsın. **Eyit** ben hazret-i Resûl’e uyarım. **Eger şorşalar** bizüm namâzımız senünle tamâm olur ya senün namâzun kimünle tamâm olunur. **Eyit** benim namâzum Qur’an ile ve Hazret-i Resûl’ün şer’atiyle tamâm olur. **Eger şorşalar** cemâ’atın imâmı sensin ya senün imâmın kimdür. **Eyit** benim imâmum beşdür. Tenüm imâmı mihrâbdur. Cânım imâmı Qur’an’dur. Göñlüm imâmı Muḥammed’dür. [8b] Fehmüm imâmı Cebrâ’il’dür. ‘Aklum imâmı Ka’be’dür. **Eger şorşalar** kible kaçdur. **Eyit** kible beşdür. Tenüm kiblesi mihrâbdur. Cânım kiblesi Ka’be’dür. ‘Aklum kiblesi Beytül-ma’mûr’dur. Fehmüm kiblesi Kürsî’dür. Göñlüm kiblesi ‘arşdur. Ve her kim bu beş kibleye yönelse aḡa vesvese ve şugül virmeye kaḡı kişi kim bu mes’eleleri bilse imâmlıḡı dürüstdür. Ve eger bilmese imâmeti dürüst degildir. **Eger şorşalar** imâm-ı A’zam hazretlerinin adı nedir. **Eyit** Nu’mân’dır. Babasının [9a] adı nedir Tāvûs’dur. Tāvûs’un babası Hüzmûz’un babası Nüşî’r-revân’dır. Vilâyetinin adı Küfe’dür. Kızının adı Hanîfe’dür ve cümle imâmların imâmı imâm-ı A’zam’dur. Ve bizim **peygamberimiz** ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-sellemün dört adı vardur. Qur’an-ı ‘Azîmü’s-şân’dur. Muḥammed’dür. Tevrât’da Muḥtafâ’dur. İncil’de Aḡmed dirler. Zebûr’da Maḡmûd dirler. Şalla’llâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem babasının adı ‘Abdu’llâh’dur. ‘Abdu’llâh’un babası ‘Abdu’l-muḡtalib’dür. ‘Abdu’l-muḡtalib’ün babası Hâşim’dür. Hâşim’in babası [9b] ‘Abdu’l-menâf’dur.¹⁵² Vâlidesinin adı Âmine ḡatundur¹⁵³ üç oğulları vardur. Kâsım ve ‘Abdu’llâh ve İbrâhîm dört kız var idi. Fâḡimatü’z-zehrâ ve Zeyneb ve Ruḡıyye ve Ümmü Gülsüm radiya’llâhu Te’âlâ anhü. **Eger şorşalar** namâzı açmak nedir. **Eyit** selâmdur. **Eger şorşalar** farz önünde farz nedir. **Eyit** cemâ’at önünde imâmdur. **Eger şorşalar** farz içinde farz nedir. **Eyit** imâm içinde Qur’an’dur. **Eger şorşalar** farzlardan kaḡı farz uludur. **Eyit** Allâh’dan korḡmaḡdur. **Eger şorşalar** iki farz arasında ne vardur. **Eyit** iki nesne [10a] vardır biri niyyet biri abdestdür. Eger şorşalar kâfir ile Müslimânun mâbeyninde fark nedir. Eyit ki namâzdır. Zîrâ Hazret-i Muḥammed ‘aleyhi’s-selâm buyurdu. *Ve men tereke’s-salâtü mute’ammiden feḡad keḡere*¹⁵⁴ Ya’nî bir kimse bir vaḡit namâzı şıḡk ile ezânı işidüp cemâ’ate ḡazır olmasa mâni’ olmadıḡça kâfir olur. *Ne’üzü bi’llâhi subḡâna’llâhi ve elḡamdu’llillahi ve lâ ilâhe illa’llâhu va’llâhu ekber ve lâ ḡavle ve lâ kuvvete illâ bi’llâhi’l-’aliyyi’l-’azîm*. [10b]

Sonuç

Bu çalışmayla iki önemli sonuca ulaşılmıştır. İlki, Kanunî devrinde sadrazamlık yapmış önemli bir devlet adamı, âlim ve nâsir olan Lütfî Paşa’nın yeni bir eseri bulunmuştur. Bu durum, Lütfî Paşa’nın daha bilinmeyen başka eserlerinin de olabileceğini göstermiştir. Lütfî Paşa’nın bilinen tek nüshası Bursa İnebey Kütüphanesi’nde yer alan bu eserden de anlıyoruz ki o, devrinin büyük bir âlimidir. Arapça kaynaklara hâkim, fıkıh ilminde söz sahibidir. Onun *Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i İslâm* adlı eseri, “sorsalar... di” soru-cevap tarzında yazılmış kısa bir ilmihâl risalesidir. Onun diğor kısa ilmihâlî *Risâle-i Su’âl ve Cevâb* ile benzer yönleri olmakla birlikte farklı bir metindir. İkinci husus, bazı yazmalarda karşımıza çıkan belirsiz bir durum çözüme kavuşmuştur. Bazı dinî metinler, bilgi, nasihat verme maksatlı yazıldığından müellif ismini zikretmeye gerek duymamış ve anonim metinler olarak yayılmıştır. Bu problem, üzerinde durduğumuz eser için de geçerlidir. El yazma eser kütüphanelerinde, yüzden fazla *Cevâhir-i İslâm* adında müellifi belirsiz eserin kayıtlı olduğu görülmektedir. Bunların kaynağının, Lütfî Paşa’nın

150 öyle

151 Eserin yazılış niyeti

152 Sehven ‘Abdu’l-menâḡ yazılmıştır.

153 ḡatun

154 “Namazı kasten terk eden kafir oldu” Hâdis-i şerîf

mezkûr risalesi yahut daha evvel yazılmış bir fütüvvet-nâmenin olduğu anlaşılmıştır. Lütfî Paşa'nın eseriyle ilişkili tespit ettiğimiz 93 nüshanın tamamı birbirinden farklıdır ancak metinlerin kurgusu ve verdiği pek çok malumat, Lütfî Paşa'nın eseriyle örtüşmektedir. Bilinen en eski tarihli nüshası, Lütfî Paşa'dan bir asır sonra istinsah edilmiştir. Şayet 15. yahut 16. asırda bir nüshasına rastlasaydık, Lütfî Paşa'nın da Arapça başka bir kaynaktan tercüme etmiş olabileceğini düşünebilirdik. Ancak fütüvvet-nâmeler 16. asırdan evvel de vardır ve Lütfî Paşa'nın da fütüvvet-nâmelerden etkilenmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. 93 nüshanın her biri birbirinden farklı metinlerdir ve müstensihler de kendilerinden bir şeyler katmıştır. Lakin bazı nüanslarla adlarının Cevâhir-i İslâm/Cevâhirü'l-İslâm olması, soru-cevap tarzında yazılmış kısa ilmihâl risaleleri olmaları, yekûnunda müellifin belirtilmemesi tezimizi desteklemektedir. Fütüvvet-nâmeler ile ilmihâl kitaplarının müşterek yönleri ayrı bir çalışma konusu olup mukayeselerle incelenmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki sosyal bilimler için keskin ve iddialı ifadeler kullanmak doğru değildir. Zira yarın yeni bir eser bulunduğu vakit bu düşüncemiz geçerliliğini kaybedebilir. Söz konusu tarihî el yazmaları ise daha dikkatli hüküm vermek gerekir. Bu çalışmayla tarih, din ve edebiyat biliminin ortak paydalarından olan Lütfî Paşa ve ilmihâline dikkat çekilmiş ve adı geçen alanlara katkı sunulmuştur.

Kaynakça

- Arvas, N. ve Önder Yılmaz, S. (2022). Lutfi Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibîn adlı ilmihâl kitabı ve sebab-i telif bölümü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 216-226.
- Atik, K. (2001). *Lutfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osmân*. Kültür Bakanlığı.
- Atik, K. (2020). Lütfî Paşa'nın 'Risâle-i Suâl ve Cevâb' isimli eseri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(32), 1662-1674.
- Hamîdullah, M. (2009). Serahsî, Şemsüleimme. *DİA* (Cilt 36, s. 544-547). DİA.
- İpşirli, M. (2003). Lutfi Paşa. *DİA* (Cilt 27, s. 234-236). DİA.
- Koca, F. (1995). el-Fetâva't-Tatarhâniyye. *DİA* (Cilt 12, s. 446-447). DİA.
- Köksal, A. C. (2017). Bir islâm âlimi olarak Lütfî Paşa. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, (50), 29-72.
- Meriç, N. (2013). *Radavi'nin Haza Kitabı Fütüvvetname: Manisa il halk kütüphanesi 45 HK 1137/7* [Yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özel, A. (1992). Bezzâzî. *DİA* (Cilt 6, s. 113-114). DİA.
- Özen, Ş. (2013). Zâhidî. *DİA* (Cilt 44, s. 81-85). DİA.
- Seyis, E. (2015). *Türk-İslam edebiyatında manzum ilmihâller ve Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Toprak, Z. (2022). *Hâzâ Kitâbü'l-İlm-i Hâl ve Haza Kitâbü'l-Fütüvvet-nâme* [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Turşak, M. (2020). Âyet ve hadislerdeki soru kalıplarının din eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1231-1253.

Extended Abstract

Lütfî Pasha (d. 1546) was a versatile statesman, intellectual, scholar and master of prose who served as grand vizier in the Ottoman state, and was both accepted and dismissed. Known for his works *Tevârih-i Âl-i Osmân* and *Âsaf-nâme*, Lütfî Pasha wrote 24 works in Arabic and Turkish. Three of them are works of the catechism genre. In this article, a newly discovered work of his, which has not been mentioned in any source before, is brought to light.

The title of this work is *Hâzâ Risâle-i Cevâhir-i İslâm*, and the only copy of it that we have been able to identify is found in Bursa İnebey Library, General Collection, No. 2391/7, in the leaves 78b-88a of a 108-page majmua. The treatise, which is thought to have been written between 1553 and 1564, is a brief catechism book written in the question-and-answer style of “if they ask... say”. This 16th-century, treatise, which is one of the first examples of a catechism, has a very important feature. It has been seen that the work became anonymous from the 17th century onwards and formed the basis of the tradition of the concise catechism written in the question-and-answer method called *Cevâhir-i İslâm*. In our study, information about 93 manuscript copies of Lütfî Pasha’s ilmihal registered in manuscript libraries is given, and how an anonymous tradition emerged in the light of some evidence is revealed. In addition to Lütfî Pasha’s work, one of these anonymous manuscripts has also been transcribed, and some observations and evaluations have been made on the subject. In addition to Lütfî Pasha’s work, one of these anonymous copies has also been transcribed, and some determinations and evaluations have been made on the subject. This study draws attention to Lütfî Pasha, one of the common denominators of history, religion and literature, and contributes to the aforementioned fields.

Two important conclusions have been reached with this study. First, a new work by Lütfî Pasha, an important statesman, scholar and poet who served as grand vizier during the reign of Kanunî, has been found. This has shown that Lütfî Pasha may have other unknown works. From this work of Lütfî Pasha, the only known copy of which is in Bursa İnebey Library, we understand that he was a great scholar of his time. He was well-versed in Arabic sources and had authority in the science of fiqh. His *Hâzâ Risâle-i Jawâhir-i İslâm* is a short catechism treatise written in the question-and-answer style of “if they ask...”. Although it has similar aspects to his other short catechism, *Risâle-i Su’âl wa Cevâb*, it is a different text. The second point is that an ambiguous situation that we encounter in some manuscripts has been resolved. Since some religious texts were written for the purpose of giving information and advice, they did not need to mention the name of the author and spread as anonymous texts. This problem is also valid for the work we are focusing on. In manuscript libraries, there are more than a hundred works of unknown authorship called *Cevâhir-i İslâm*. The source of these is understood to be the aforementioned treatise of Lütfî Pasha or an earlier *fütüvvet-nâmah*. All 93 copies of Lütfî Pasha’s work that we have identified are different from each other, but the organization of the texts and much of the information they provide overlap with Lütfî Pasha’s work. The earliest known copy was copied a century after Lütfî Pasha. If we had come across a copy in the 15th or 16th century, we might have thought that Lütfî Pasha might have translated it from another Arabic source. However, *fütüvvet-nâmas* existed before the 16th century, and it is highly probable that Lütfî Pasha was influenced by them. Each of the 93 copies is a different text, and each of the copyists added something of their own. However, the fact that they are titled *Cevâhir-i İslâm/Cavâhirü’l-İslâm* with some nuances, that they are short catechism treatises written in a question-and-answer style, and that the author is not mentioned in the majority of them supports our thesis. The commonalities between the *fütüvvet-nâmas* and the ilmihal books are the subject of a separate study and need to be analyzed through comparisons. It should not be forgotten that it is not right to use sharp and assertive statements in the social sciences. This may lose its validity tomorrow when a new work is discovered. When it comes to historical manuscripts, it is necessary to judge more carefully. This study draws attention to Lütfî Pasha and his ilmihal, which is one of the common denominators of history, religion and literature, and contributes to these fields.

Çalışmanın yazarı “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir. / **Ethics Committee Approval:** Ethics committee approval is not required for this study.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır. / **Funding:** No support was received from any institution or organization for this study.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru herhangi bir kişi bulunmamaktadır. / **Support and Acknowledgments:** There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / **Declaration of Conflicting Interests:** The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir bildiri veya tezden üretilmemiştir. / **Author’s Note:** This study was not produced from any report or thesis.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek yazar tarafından hazırlanmıştır. / **Author Contributions:** All sections of this article have been prepared by a single author.